

GLAGOLJSKA VERZIJA PUNE REDAKCIJE PAVLOVE APOKALIPSE IZ OXFORDSKOG KODEKSA

Ms. Can. lit. 414

Eduard Hercigonja

U kontekstu još uvijek nedovoljno istraženih i ocijenjenih razvojnih tendencija glagoljaške književnosti kasnog srednjeg vijeka posebno mjesto, nesumnjivo, pripada nastojanjima — često anonimnih — autora da prošire horizontalni domet svoje književne djelatnosti u smislu njena prilagođavanja sve intenzivnijim i raznovrsnijim potrebama svakodnevne duhovničke prakse.

Najizrazitiju manifestaciju te težnje da se glagoljaškom svećenstvu pruže spisi čiji bi tematski diapazon prelazio okvire tradicionalne funkcionalnosti tekstova namijenjenih oficijaturi, čitanju u duhovničkom kolegiju, predstavljaju neliturgijski kodeksi 14—16 st.¹ Zamišljeni i komponirani kao manuali, koji su uglavnom trebali služiti teološkom i općem obrazovanju svećenika i svećeničkog podmlatka te pučkoj katehezi, ovi veliki eklektički rukopisi inicirali su istovremeno i formiranje novih shvaćanja o prirodi književnog jezika proznih spisa² u glagoljaškoj knjizi. Komunikativnost cijelog tog kompleksa naše medievalne neliturgijske književne produkcije izražena je, naime, ne samo u općoj orijentaciji njena repertorija nego — a to je suštinski nov kvalitet³ — i u prekidu s tradicijom koja je kodificirala upotrebu staroslavenskog jezika kao *isključivog* sredstva književnog izraza. U teološko-didaktičkim i moralizatorskim člancima, molitvenim formulama, ritualnim uputama, propovjedima s »ekšemplima«, apokrifima, legendama,

¹ Osim zbornika tipa Code slave 73 pariške Nacionalne biblioteke (u kojem ima i liturgijskih tekstova), Ivančičeva, Vinodolskog, Žgombičeva, Koluničeva, Petrisova, Tkonškog, Grškovičeva i dr. ovdje valja uvrstiti i tematski jedinstvene rukopise: Zrcalo, Cvět ot krěposti, Blagdanar, Kvadrigu, Antonin, Disipul, nesačuvane knjige legendi i sl.

² Na trajniju — i vrlo ranu — prisutnost tih novih tendencija u *poetskim* tekstovima koji, *od samog početka*, izrastaju iz strukture narodnog jezika, s izvornim rimarijem, upućuju čakavski dvanaesterci i osmerci u kolofonu Novakova misala (1368), stihovi legende o sv. Jurju iz 14. st, stihovi u Pariškom Code slave 11, prijevod Pjesme nad pjesmama u glagoljaškim brevijarima i misalima, i cijela rimovana produkcija (šekvencije, obredne pjesme, plačevi, prikazanja) hrvatskih glagoljaša sačuvana pretežito u zbornicima. Izuzetak je — kao što su utvrdili J. Hamm i M. Pantelić — donekle prepjev Dies irae (Berlinski misal 1402. g.) u kojem se sreću i crkvenoslavenski leksički elementi što je i razumljivo s obzirom na to da je ta pjesma predstavljala dio obreda za mrtve.

³ Poseban problem predstavlja upotreba narodnog jezika u glagoljskim javnim i privatnopravnim dokumentima.

mirakulima, prikazanjima, pjesmama i svjetovnim pripovjestima glagoljaških zbornika (i ostalih neliturgijskih spisa) kopisti, prevodioci, obrađivači oslobađali su se jezičnih normativa i shema liturgijske književnosti, izgrađujući postupno elemente rimarija i novu čakavsku književnojezičnu fakturu koja je bila podjednako bliza i neposrednoj čitalačkoj publici »kav'čenakomъ... ki imaju knjige gdi se mogu učiti«⁴ — tj. duhovništvu — i njegovoj seoskoj pastvi — »priproščima« — čiji je vjerski odgoj trebalo olakšati i obogatiti novim sadržajima upravo posredstvom odgovarajućih tekstova ovih kodeksa. Konceptiju na takvoj osnovi izgrađene pastoralne aktivnosti glagoljaškog svećenstva, potrebu učenja bliska i razumljiva puku, veoma precizno — gotovo programatski — određuje anonimni pisac Petrisova zbornika (1468. god.): »... nam' (e) biti meštrom' i učiti i prosvećati plku tmu ki ništr' ne z'naju ni vědě vole božie... (f. 46). D(l)žan' es(t') redovnik' često krat' tlmadžiti pred' plkom' s(ve)to e(van)j(e)li(e) b(o)žie. I ina s(ve)tač pisaniē i na poznanie pravdi i života (f. 46b)... I nikoli ne prodekui ča se razumeti ne morē ni im liho govori... (f. 47). Do koje je mjere bila vitalna ta konceptija šire društvene angažiranosti i funkcije knjige ponarođivanjem njena jezika, pokazuje npr. i činjenica da autor Petrisova zbornika postepeno, sve intenzivnije prema kraju svog kodeksa, u hibridnu staroslavensko-čakavsku ili posve čakavsku strukturu upliće i jedan nov faktor — kajkavštinu — i to u takvoj koncentraciji da u nekim člancima kajkavština mjestimice daje osnovni ton jezičnom sastavu što očito valja shvatiti kao rezultat nastojanja da se pisana riječ prilagodi konkretnoj govornoj situaciji područja na kojem je pisac djelovao.

Činjenica da je npr. pisac Petrisova zbornika (kojega je Vj. Štefanić s pravom nazvao »intelligentnim pisarom«) u jednu trećinu zborničkih »kapi-tula«, »čtēniē«, »govoreniē« i »tlmačēniē« unio — razasuto ili kontinuirano u većim tekstovnim cjelinama — kajkavske leksičke, fonematske i morfematske elemente daje novu dimenziju tvrdnji F. Fanceva da se »... uostalom kajkavska duhovna književnost davno prije reformacije dodirivala s glagolsko-čakavskom književnosti, potvrđuju kajkavski elementi u Petrisovu glagolskom zborniku od g. 1468. (isp. Arkiv za povjesn. jugoslav. knj. IX., str. 149).« Fancev je, kao što se vidi, ovaj svoj oprezno formulirani zaključak (O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj, Zbornik kralja Tomislava, 1925, str. 550) zasnovao na odlomcima Petrisova zbornika koje je V. Jagić objavio u Arhivu (pripovijesti o Akiru i Troji, neki apokrifi), ne znajući da stvarna situacija znatno uvjerljivije govori u prilog njegovu stanovištu pa

⁴ Kolunićev zbornik (1486. god.) Djela JAZU, knj. 12, str. 239.

ga, u neku ruku, i nadopunjuje. Danas, naime, kada još ne znamo ništa o nekoj kajkavskoj duhovnoj, neliturgijskoj književnosti u 15 st. koja bi se »dodirivala s glagoljsko-čakavskom« upravo ovi — na mahove neobično frekventni — kajkavski pasusi Petrisova zbornika⁵ (a sporadičkih kajkavizama ima i u nekim drugim zbornicima) predstavljaju na neki način, prvo ozbiljnije uvođenje kajkavštine iz sfere govorne u sferu pisane riječi, gotovo stotinu godina prije Molitvenih knjižica Katarine Zrinske (1560. g.) i radova Mihalja Bučića.

Prodor narodnog jezika u neliturgijske spise nije, međutim, frontalan i nije odmah značio — niti je mogao značiti — prekid s tradicijom posvećenim, crkvenoslavenskim gramatičkim normama, frazeološkim klišejima i sintaktičko-stilskim rekvizitarijem, o čemu dovoljno rječito svjedoči postojanje cijele skale prelaznih situacija. Iako se, dakako, može pretpostaviti postojanje niza razloga o kojima je eventualno moglo ovisiti — različito po intenzitetu — očuvanje staroslavenskih kategorija u ovim tekstovima⁶ osnovni je uslov psihološki determiniran: izvjestan konzervativizam, nastojanje da se odjednom i posve ne prekine kontinuitet stoljetne upotrebe crkvenog jezika kao književnog. Sve je to, na izvjestan način, obavezivalo glagoljaške pisce, kopiste neliturgijskih tekstova da, pri prenošenju staroslavenskih predložaka u novu, čakavsku verziju, sačuvaju — mada nedosljedno i bez određenih kriterija — prema subjektivnim mjerilima i neke elemente njihova gramatičkog i stilskeg sustava. Na taj je način u tijesnoj isprepletenosti brojnih staroslovjenizama i narodnog čakavskog govora formiran onaj hibridni, artificijelni izraz tipičan za niz tekstova hrvatske glagoljaške književnosti od posljednjih desetljeća 14. stoljeća nadalje.⁷ Stvaranje te specifične hibridne

⁵ Na neke izrazitije primjere kajkavskih intervencija u Petrisovu zborniku upozorio je Vj. Štefanić u svom prikazu sadržaja Zbornika u katalogu Glagoljski rukopisi otoka Krka, Djela JAZU, knj. 51, str. 359—393.

⁶ U novije vrijeme problematiku tih razloga periferno dotiče Vj. Štefanić u svojoj raspravi Glagoljski Transit svetoga Jeronima u starijem prijevodu, Radovi Staroslavensko g instituta 5, Zagreb 1964 (str. 109, 119, 131), a posebno se njima bavi A. Nazor, Jezični kriteriji pri određivanju donje granice crkvenoslavenskog jezika u hrvatskoglagoljaškim tekstovima, Slovo 13, Zagreb 1963.

⁷ I pisac kodeksa Ms. Can. lit. 414, nastojeći da sačuva arhaične tonove crkvenoslavenskog predloška u sugestivnoj apokaliptičkoj viziji, piše Viđenje apostola Pavla tim mješovitim jezikom, varirajući u istom (širem) kontekstu ili čak istoj rečenici crkvenoslavenske i čakavske elemente npr: »... komu *služet'* veseleći se zač' dobro *delaju*.« (1. I b) — »Kada sln'ce *zaiđe*... i kada *zaidet'* sln'ce...« (1. 1b) — »... ako je ča *našego zlagu* dela v tebi...« (1. 2b) — »... anjela *tvoego*...« (1. 2b) — »... na mesto *koga* nisi vidila.« (1. 2a) — »... dela tvoe *dobra* i *zlae*...« (1. 2a) — »I vidih' druge *muži* i *žene*...« (1. 5d) — »... ča se *plačeši* ošće nisi vidil' velikih' muk' poidi vsled' menê i *uzriš'* gorše muke sedmericeju (1. 6c) — »... i *plamen'* ogan'ni udiraše v lice...« (1. 5b) — »... i *plami* ogan'ni udiraše nim' v lice«. (1. 6a) — »... kada mi s vami v' mire *bihomo* (čak. impf.) i vas' *vidihom*... *hodêće* i *zlo živući*... a sada *vidimo*...« (1. 6b) — »... s *veliku radostiju* gredeta s *toboju*... i *prišad'sha* celovast'a me radostiju velikuju...« (1. 7d).

književnojezične strukture, očito, nije posljedica jednostavnog iskorišćenja mogućnosti kopiranja gotovih izražajnih shema crkvenoslavenskog predloška ili nesposobnosti pisca da cijeli jedan takav tekst dosljedno čakavizira, već je tu, prije svega, riječ o refleksu čvrste duhovne povezanosti s atmosferom jezika koji je, svakodnevnim ponavljanjem liturgijskih formula i brevijarskih lekcija, duboko usađen u svijest ovih jednostavnih pisaca — svećenika. Dosljedno tome, logično je pretpostaviti, da će staroslovenizmi biti rjeđi u prijevodima i obradama latinskih, talijanskih i čeških neliturgijskih spisa. Rjeđi, ne zato što glagoljaški pisci ne bi i u ovim slučajevima — pogotovo kada se radi o spisima 14. i 15. st. — znali čakavsku osnovu intenzivnije impregnirati standardnim crkvenoslavenskim morfološkim, sintaktičko-stilskim i frazeološkim kategorijama, nego stoga što za frekventniju upotrebu ovih kategorija nisu osjećali onu istu obavezu i poticaj u tradiciji kao u situacijama gdje se radilo o predlošcima pisanim crkvenim jezikom. U svojoj raspravi o hrvatskom tipu crkvenoslavenskog jezika (Slovo 13, Zagreb 1963. str. 43—68) J. Hamm je egzaktno, na primjerima, pokazao kako su glagoljaški pisci 14—15. st. kad su pisali liturgijske tekstove vodili brigu o književnojezičnim normativima, utvrdivši da su oni u svakom periodu »...znali što ide u književnu normu kojom su se služili, a što ne ide« (op. cit. str. 56. Cf. uvodnu raspravu istog autora u »Liber Judith u hrv. glagoljskim brevijarima, Radovi Starosl. inst. 3/1958, str. 127—133). Vraćajući se ponekad arhaičnim crkvenoslavenskim sintaktičkim konstrukcijama, oblicima i leksiku ti su autori, na određen način — u okvirima često vrlo individualnih postupaka i shvaćanja norme ipak trajno održavali kontinuitet tradicije, obnavljali njenu životnu snagu. Upravo zato, kao i zbog ranije iznijetih činjenica, ne izgleda mi dovoljno uvjerljivom pretpostavka — koja se u raznim varijantama ponavlja od Broza i Medinija do danas — da u istom tom razdoblju pisci *neliturgijskih* tekstova pišu narodnim jezikom samo zato jer *ne znaju više* crkvenoslavenski. Oni su ga, naime — barem u 14. i 15. st. — morali poznavati i kao svećenici koji danomice u crkvi i svećeničkom kolegiju žive u atmosferi tog jezika, djeluju na njemu, a i kao pisci — pogotovo kad se radi o individualnim, izrazitijim ličnostima — koji vjerojatno pišu za vlastitu ili tuđu potrebu i poneki liturgijski, crkvenoslavenski tekst. U najmanju ruku kategorijama crkvenog jezika su vladali u toj mjeri *da bi bili u stanju dosljedno pisati barem hibridnim jezikom*, ali oni to često ne čine, pa niz tekstova pišu čistim narodnim jezikom. Međutim, upravo slabija učestalost elemenata crkvenoslavenske gramatičke, leksičke i stilske norme u spisima koji nisu bili pisani hibridnim jezikom, daje njihovoj upotrebi specifičnu funkcionalnost: sinteza tih arhaičnih tradicionalnih elemenata s novim, indigenim stilskim postupcima izraslim iz strukture narodnog govora predstavljala je

instrument za formiranje knjiški kultiviranog, savršenijeg izraza — »višeg« stila — čije karakteristike dokazuju »... die Belesenheit in der kirchenslavischen Sprache desjenigen der diesen Text schrieb oder übersetzte...« (V. Jagić).⁸

Neliturgijski spisi hrvatskih glagoljaša održavaju dakle — i to vrlo izrazito — sveukupnost jednog uznemirenog kretanja na području jezika, tokove procesa koji je usprkos svim nedosljednostima i nedorečenostima postupno afirmirao nova shvaćanja o prirodi književnog jezika u našoj srednjovjekovnoj kulturi — omogućujući time transformaciju čakavštine u razvijeni jezik humanističko-renesansne književnosti. Osim toga njihov eklektički repertorij pokazuje koliko je ta književna aktivnost bila vezana ne samo uz crkvenoslavenske izvore nego i uz kretanja i razvoj tematskih interesa u općoj medievalnoj latinskoj književnoj produkciji ili pak u talijanskoj, češkoj — pa čak i mađarskoj književnosti tog razdoblja.

⁸ Zur Visio Tundali, Archiv f. slav. Phil. XXXV, str. 507.

Noviji radovi koji dodiruju to područje, pokazuju da gotovo potpuna neistraženost jezika, a posebno sintaktičko-stilske strukture glagoljaške neliturgijske proze i neobjavljena izvorna građa dozvoljavaju još uvijek donošenje uopćenih i površnih zaključaka o kvaliteta i karakteru izražajnih mogućnosti te književne produkcije, te njenim književnohistorijskim dimenzijama. Tako npr. kada H. Kuna piše da se u pučko-religioznoj, neliturgijskoj knjizi hrvatskih glagoljaša »... zbog njihova niskog obrazovanja i nedostatka uslova za sistematski rad na crkvenoslavenskom jeziku... nisu dalje razvile pa ni očržale apstraktne knjiške konstrukcije nasliedene iz stsl. sintakse...« (Redakcije staroslavenskog kao literarni jezik Srba i Hrvata, Slovo 15—16, Zagreb 1965, str. 195—196) onda je to impresija, hipoteza čija dokazna snaga nije zasnovana na realnoj slici društveno-ekonomskih i klasnih pozicija glagoljaškog klera formiranoj izvan standardnih, tradicionalnih okvira i na odgovarajućim analizama građe glagoljaških kodeksa. Činjenica je, naime, da je u spisima glagolj. proze 14—16. st. oživljena — s određenom namjerom — npr. upotreba dativa apsolutnog tog arhaičnog obrata i to u djelima koja su prevedena iz relativno mladih predložaka kakav je slučaj u Koluničevu ili Petrisovu zborniku gdje ta konstrukcija, između ostalog, dolazi i u ciklusu legendi čiji su originalni prijevodi s češkog nastali potkraj 14. ili početkom 15. st., zatim u mirakulima prevedenima s latinskog ili talijanskog i drugdje. Upravo, zato i smatram da upotrebu dativa apsolutnog, samu po sebi, ne valja uvrstiti kao relevantan faktor među elemente koji određuju starost nekog teksta, njegovo pripadanje crkvenoslavenskoj strukturi. Upotreba perfektivnog imperfekta s njegovom semantičko-stilskom nijansiranošću specifične iterativnosti ili aorista imperfektivnih glagola — tipična za stsl. kanonske spise — živi također aktivno u neliturgijskim spisima čiji predlošci nisu pisani crkvenoslavenskim već latinskim, talijanskim ili češkim jezikom tako da se ne može pretpostaviti oslanjanje na stilski shematizam originalnog teksta. Sličan je slučaj i s dativom i akuzativom s infinitivom, supinskim konstrukcijama i drugim nekim stsl. kategorijama koje su funkcionalno uklopljene u izraz te književnosti. Nije na odmet spomenuti da se u nekim tekstovima glagoljaških pisaca sreću i takvi stilski zahvati koji po mnogo čemu predstavljaju neke vrsti ekvivalenat »pletenuju slověš« u srpskoj i ostalim ćirilskim medievalnim književnostima. Sve to — kao i varijante u paralelnim glagoljiskim i ćirilskim tekstovima — pokazuje sposobnost glagoljaša da ličnom notom, iznijansiraju i oboje naraciju. Nema sumnje da će cijeli taj izražajni kompleks, koji je kao artifičijelna struktura svjesno izdignut iznad svakodnevnog govorne prakse — kada jednom bude egzaktno istražen i ocijenjen — omogućiti stvaranje sasvim drugačijih, realnijih sudova o skromnim, ali za naše srednjovjekovne relacije i te kako značajnim vrednotama književnog rada hrvatskih glagoljaša.

Kompilativni karakter ovih rukopisa dozvoljava istovremeno da se nazre značaj specifičnog »dualizma hrvatske glagolske knjige« (S. Ivšić) — posebice neliturgijske —, koja bez predrasuda crpi i objedinjuje građu iz izvora s raznih strana, vršeći u našim balkanskim — i širim slavenskim — relacijama funkciju transmisije između regiona koji su bili inače odvojeni doktrinarnim granicama i bipolaritetom tradicijâ, kao posljedicom sudbinske raspetosti Slavenstva između Bizanta i Rima. Preko te književnosti relativno živo pulsiraju rukopisi i teme u oba pravca pa su, zahvaljujući upravo hrvatskim prevodiocima-glagoljašima i neka djela zapadnoevropskih srednjovjekovnih književnosti doprla do Srbije, Bugarske i Rusije (npr. Gesta Pilati — Nikodemovo evanđelje, latinska legenda o mucu sv. Andrije u srpskim i ukrajinskim spisima, priča o Troji, a vjerojatno i pripovjesti o Tristanu, Bovi i dr.). Na taj je način još jednom poslije ćirilometodskih dana glagoljska knjiga — ovog puta u Hrvatskoj — otvorila put oživljavanju duhovnih veza između Istoka i Zapada.

Većina glagoljaških neliturgijskih kodeksa (čiji su mnogi dijelovi pripisani iz znatno starijih matica) nije, nažalost, izdana čak ni djelomično, a njihova lingvistička i književno-historijska obrada tek je u začetku. Stoga ni neka od vrlo značajnih djela srednjovjekovne literature, iz tih rukopisa nisu do danas izdana uz tekstološki komentar, pa čak, kao što je slučaj s Pavlovom apokalipsom koju objavljujem u ovoj radnji, nije egzaktno utvrđen opseg teksta, njegov odnos prema ostalim glagoljskim verzijama i prema odgovarajućim ćirilskim tekstovima. A još pred nešto više od 3 decenija S. Ivšić je u svom članku »Sredovječna hrvatska glagoljska književnost«, osvrćući se posebice na glagoljske zbornike, utvrdio: »Dublje proučavanje hrvatske glagoljske književnosti nije ni moguće na osnovi dosad izdanih tekstova, jer je i pored onog što su Jagić, Milčetić, Vajs, Strohal i dr. štampali, odveć malo izdano.« (Sveslavenski zbornik, 1930, str. 133.).

U citiranoj radnji S. Ivšić između ostalog ističe i »jedan Oxfordski u Milčetića nespomenut zbornik⁹ (op. c. 133) u kojem ima: »... Vidjenje sv.

⁹ Opis sadržaja tog kodeksa (Ms. Can. Lit 414.) dao je, uz kratke prikaze još 4 glagoljska kodeksa iz Canonicijeve zbirke u Bodlejani, tek 1953/54 god. M. Tadin u »Oxford Slavonic Papers« (1953/4 vol., 1954/5. vol.) »Glagolitic manuscripts in the Bodleian Library, Oxford«. I Tadin ističe da: »The cultural and philological interest of monuments of Croatian glagolitic literature of fourteenth, fifteenth and sixteenth centuries is in general very considerable . . .« (ibid. vol. IV 151. str). Zanimljiva je, kao indikator atmosfere na području istraživanja glagoljske književne baštine, Tadinova konstatacija da iako se u naučnom svijetu dosta dugo znalo za postojanje glagolitike u Bodlejani (od 1877. kad P. Uspenski piše o MS. Canon. lit. 349) pa su se ti kodeksi i opisivali (cf. op. cit. vol. IV str. 151.) sve do njegova prikaza: . . . They have never been adequately described«, o čemu je pisao, nezavisno o Tadinu, i Vj. Štefanić u »Slovu« (1952). 1915. god. J. Vajs je u »Časopisu katoličkého duhovenstva« (56/561—574) također pisao o bodlejanskoj glagoljici (Hlaholské kodexy v Bodlejane v Oxforde).

Pavla iz rkp. 15. v. dosad neobjelodanjeno u punijoj redakciji s identičnim tekstom u Tihonravova (Imamo i tekst u kraćoj redakciji preveden iz latinskog jezika)«.

Tu jedinu punu glagoljsku verziju poznate Pavlove apokalipse¹⁰ objavljujem, dakle, prema tekstu bodlejsanskog kodeksa MS. Can. lit. 414, u latiničkoj transliteraciji s komentarom. Komentar obuhvaća utvrđivanje relevantnih tekstoloških varijanata prema ćirilskim tekstovima, reprezentantima pune redakcije i to: a) tekstu što ga je, prema rukopisu iz XV st. Novgorodske saborne crkve sv. Sofije (rkp. N° 1264 f. 166—180), izdao N. S. Tihonravov u II knjizi »Pamjatnikov otrečenoj ruskoj literatury«, Moskva 1863, i b) rukopisu Pavlove apokalipse iz Tikveškog zbornika — XV st. (iz knjige B. Angelova »Stara bŕlgarska literatura IX—XVIII v., Sofija 1922, str. 224—238). Posebno je istaknut odnos prema glagoljskim i ćirilskim tekstovima kratke redakcije.

Oxfordski kodeks MS. Can. lit. 414. za koji M. Tadin, na osnovu paleografske analize i zapisa, drži da je bio: »... probably written at the beginning of the fifteenth century in the area covered by the present — day diocese of Senj—Modruš.« (cf. op. cit. vol. V, str. 140) napisao je anonimni glagoljaški pisac za popa Mihalja Sultića kao što pokazuje natpis u zaglavlju prvog lista. Osim ovog zapisa popa Mihalja spominju i dva glagoljska pravna akta: prvi iz god. 1460 (12. XI) kojim se »domin' mihovil' s(i)nb' jur'č sultića z' gvo(z)dnice« uvodi u posjed neke ostavštine »domina tomaša uica svoga«, a drugi iz 1484. god. (22. X) spominje da je, između ostalih, i »domin' mihovil' sultić« bio prisutan kao svjedok u jednoj parbi senjskog kaptola s draškim opatom fra Ivanom.¹¹

Mlađom rukom pisana kurzivna bilješka na margini prvog lista spominje kao kasnijeg vlasnika kodeksa »pre ivana fugošića« (u Tadina omaškom: Vukušića). Budući da je datum, zbog oštećenja, nemoguće tačno dešifrirati Tadin pretpostavlja da je ovaj zapis o kupnji rukopisa unijet »... possibly in the year 1448.« (cf. op. cit., vol. V, str. 140).

U 18. st. ovaj zbornik uglavnom neliturgijskih tekstova nalazi se u posjedu creskog (osorskog) arhidakona Matije Sovića koji ga poklanja abbé Fortisu autoru »Viaggio in Dalmazia«. Kodeks se tako našao u Italiji odakle je s ostalim spisima Canonicijeve kolekcije dospio u Bodlejanu. U pred-

¹⁰ D. Bonwetsch u svojoj bibliografiji »Die christliche vornicäische Litteratur in altslavischen Handschriften (prilog raspravi A. Harnacka »Die christliche vornicäische Litteratur bis Eusebius — II dio str. 910) uopće ne spominje glagoljske rukopise Pav. ap.

¹¹ Cf. Monumenta historico-juridica Slav. merid, sv. VI, Hrvatski spomenici I (izd. Đ. Šurmin) isprave br. 134. i 199.

govoru svom prijevodu popularne staroslavenske gramatike M. Smotrickoga, (koji je sačuvan u rukopisu) M. Savić, između ostalih podataka o zborniku, daje i pregled njegove tematike: »... codex... varias lectiones Sacrae Scripturae, Sanctorum gesta, visiones, morales sermones, Missam Auream, absque consecratione a superstitione et calliditate potius ignorantiae atque avaritiae quam a vera pietate concinnatam, aliaque plura continens.«¹²

II

1866. godine izdao je Cowper, u engleskom prijevodu, tekst Pavlove vizije iz jednog nestorijanskog sirskeg kodeksa, a zatim K. Tischendorf, prema dva novootkrivena grčka kodeksa (Cod. Monacensis i Cod. Ambrosianus) koji su sadržavali ovaj eshatološki apokrif, objavljuje grčku verziju (s nepotpunim završetkom) uporedo sa spomenutim Cowperovim engleskim prijevodom (Apocalipses apocryphae, Lipsiae, 1866, 34—69).

Genezu spisa sirska verzija (§52) vezuje uz epohu cara Teodosija dok Tischendorf — u vezi s tim — preciznije određuje da se vjerojatno radi o razdoblju blizom godini 395. kada je Teodosije umro. Najranija vijest o apokalipsi zabilježena je oko 416. godine u Tract. in Ioann. (98,8) sv. Augustina.¹³ U Historia ecclesiastica (440. g) Sozomen uz Petrovu apokalipsu, — s dosta detalja — spominje i Pavlovu: »Eam vero quae nunc quasi Pauli apostoli Revelatio (u orig. Ἀποκάλυψιν Παύλου) circumfertur quam nullus veterum agnovit (podv. E. H.), plurimi ex monachis valde commendant. Quidam autem affirmant, huius de quo agimus imperatoris temporibus repertum esse hunc librum. Aiunt enim apud Tarsum Ciliciae in aedibus Pauli arcam marmoream, Deo revelante, sub terra inventam fuisse, in qua hic liber esset reconditus.« (Cap. XIX, lib. VII, I. P. Migne, Patrologiae cursus completus... ser. graec. 67, str. 1478). I Decretum Gelasianum, kompilacija iz 1. pol. 6. st. (cap. V »De libris recipiendis et non recipiendis), Nikeforova »Stichometria (pol. 9. st.) i neki drugi izvori upozoravaju na postojanje ovoga apokrifa.

¹² Cf. I. Milčetić, Matije Savića predgovor »Slavenskoj gramatici«, Starine, knj. XXXV, 1916, str. 403.

¹³ Cf. »Enciclopedia cattolica, t. IX, str. 723, Citta del Vaticano, 1949. Začuduje činjenica da Encicl. cattol. ne spominje postojanje značajne slavenske verzije ovog »vidjenja« koje se javlja u mladim prijepisima u hrvatskoj, srpskoj, bugarskoj i ruskoj srednjovjekovnoj književnosti. I kod Poljaka postoji verzija te apokalipse (spis XVI st. »Widzenie sw. Pawła« — izd. J. Łos 1915. godine).

Osim ove verzije, koja je živjela među monasima u IV. stoljeću, može se — prema Epifaniju¹⁴ — pretpostaviti pojava jedne druge, ranije varijante Pavlove apokalipse¹⁵ pod nazivom Ἀναβατικὸν Παύλου kod hereitičke sekte Kajanita. U poglavlju »Adversus Caianos« (quae est haeresis XVIII sive XXXVIII) svoje velike rasprave Panarion, Epifanije, naime, ističe da Kajaniti: »Quin *alium* insuper Pauli apostoli nomine libellum excogitarunt praepostera libidine refertum, quem et ii, quos Gnosticos vocant (cf. bilješku 15), adhibere solent, quod Pauli Anabaticum vocant (...δ Ἀναβατικὸν Παύλου καλοῦσι...) cujus supposititii operis ansam ex eo ceperunt, quod Apostolus ipse testetur, se in tertium usque conscendisse coelum, et arcana ibidem audisse verba, qua non licet homini loqui (II Cor XII, 4). Haec autem, inquit, arcana illa verba sunt.« (odjelj. 277, I. P. Migne, op. cit., sv. 41, str. 855).

Pavlova apokaliptička vizija vrlo brzo je prenesena u sve medievalne književnosti, nastavljaajući u njima intenzivno živjeti sve do u suton srednjeg vijeka. Takva afirmacija ovog spisa u repertoriju evropskih (i vanevropskih) književnosti te epohe¹⁶ ostvarena je, vjerojatno, upravo stoga što su u njemu — pregnantnije i cjelovitije nego u ostalim apokrifnim apokalipsama — došle do punog izražaja duhovne preokupacije i atmosfera vremena u kojem je nastao.

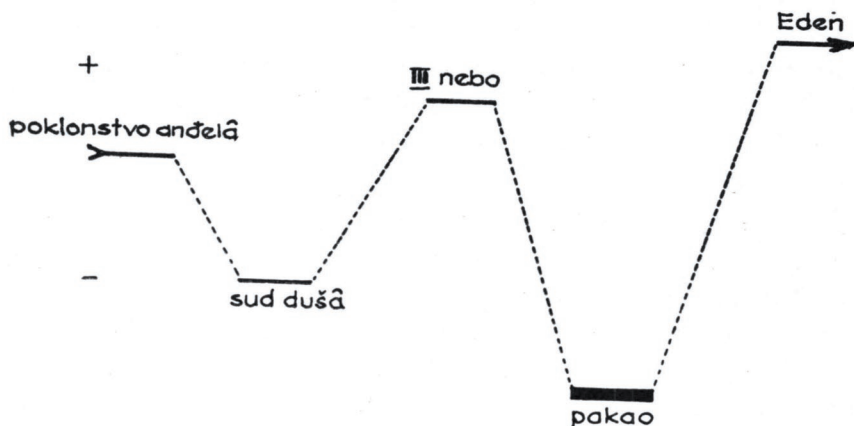
Tematski koncipiran na antitezi moralnih vrijednosti i principâ (zla i dobra, kazne za grijeh i nagrade za vrlinu) ovaj apokrif je, naime, kroz maštovitu viziju suda dušama, pakla i neba, otvarao pred čovjekom srednjeg vijeka neslućene perspektive vjerskih tajni o čijim su detaljima šutjeli kanski spisi.

¹⁴ Epiphanius (iz Salamisa na Cipru) koji u svom životnom djelu »Haereses« (još i: Panarion), nastalom u 70-tim godinama IV. stoljeća, polemizira s 80 hereza.

¹⁵ Ta se verzija, kao »anabaticus Pauli«, spominje i u XII st. u vezi s genezom nekih gnostičkih filozofskih shvaćanja u crkvi. (cf. R. Hofman u :Realencyklopädie für protest. Theologie und Kirche, svezak 1. str. 670, gdje se spominju još neki izvori i podaci. Između ostalog, riječ je i o jednom oxfordskom kodeksu (Cod. 13, N. 2, Ant. fol. 77b) koji — kao što izvješćuje J. Grabe (Spicilegium I, str. 85) — sadrži i rukopis »revelatio Pauli« u kojem se govori o čistilištu i paklu, te se može ». . . schon durch diesen abweichende Inhalt . . . als nicht identisch mit der vorhergenannte (sir. i grč. verzijom, op. a.) sondern als ein weit jüngers Nachwerk zu erweisen«. Očito se radi o kratkoj redakciji Pavlove apokalipse kakvu — prema latinskom predlošku — poznaje i naša glagoljaška književnost).

¹⁶ Ovaj apokrif bio je poznat u ranom srednjem vijeku u brojnim verzijama: grčkoj, latinskoj, arn-enskoj, koptskoj, sirskoj (pa čak i arapskoj) i kasnijim srednjovjekovnim obradama: talijanskoj, slavenskoj, francuskoj, njemačkoj i engleskoj. O razlikama između pojedinih tekstova — verzija kaže H. Duensing u knjizi E. Hennecke-a »Neutestamentliche apokryphen« II/537 da su tako velike »dass eine Zusammenarbeit unmöglich ist.« (podv. E. H.)

Snagu utiska Pavlova viđenja pojačava njegova kompoziciona struktura zasnovana na gotovo dramskoj gradaciji naracije, čija linija počinje prizorom poklonstva anđela, uspinjući se postepeno preko opisa suda dušama, prikaza trećeg neba, snažnih akcenata vizije hadskih strahota i kazni da završi smirenjem koje dominira slikama edenskog vrta blaženih. Funkcionalno je — u smislu aktiviranja kompozicione ekspresije — i pravilno izmjenjivanje odjeljaka različitih po karakteru sadržaja i — s tim u vezi — po unutarnjem intenzitetu kazivanja, što bi se moglo prikazati shematski:



Ovi su elementi — uz jednostavno fabuliranje protkano medievalnom simbolikom — sigurno bili razlog da je upravo taj eshatološki spis: »... eine neue Reihe von Offenbarungsschriften eröffnet...« (H. Weinel u 2. izd. knjige E. Hennecke-a »Neutestamentliche apokryphen«, 1924, str. 301).

Nema međutim, u ovom apokrifu onakvih fragmenata poput poetizirane, antikne vizije kozmosa ili naivnog, ponekad lirskog, objašnjavanja prirode i njenih sila kao u Varuhovu ili Enohovu viđenju. Karakteristično je da je ovdje prikaz trećeg neba i rajskih blaženstava stavljen u pozadinu i blijedi pred mističnom vizijom paklenih muka.

Popularnost te apokrifne literature medievalnih eshatoloških »otkrovenja« (posebno Pavlove apokalipse) i u trenucima rađanja novog humanističko-renesansnog doživljavanja života i čovjeka potvrđuju i slijedeće dvije tercine Danteova »Inferna« (II 28—33) koje pokazuju odnos velikog Firentinca prema Pavlovoj apokalipsi, toj dramskoj viziji paklenih muka i edenskih blaženstava:

28 Andovvi poi¹⁷ lo Vas d'elezione¹⁸
per recarne conforto a quella fede
ch' è principio alla via di salvazione.

31 Ma io, per che venirvi?¹⁹ o chi l' concede?
Io non Enea, io non Paulo sono:²⁰
me degno a ciò nè io nè altri crede

Teško bi se našao konkretniji primjer koji bi tako neposredno govorio o povezanosti humanističko-renesansne literature sa srednjovjekovnim duhovnim životom i književnom tradicijom od ovih Danteovih reminiscenci vezanih uz Pavlovu apokalipsu. Ta ista sinteza, kao što je istaknuto na početku, živi i u našoj literaturi od Marulića dalje: glagoljaška književna tradicija, narodni jezik, izrađeni rimarij i novi horizonti humanističke obrazovanosti.

U našoj filološkoj literaturi nije, međutim, još uvijek svestrano i dovoljno konkretno načet taj problem relacija i kontinuiteta između dviju epoha literarne evolucije: glagoljaške i humanističko-renesansne (u pogledu izraza, stila, prosodije, rimarija i izbora temâ).

Općenito je dosta podataka o toj problematici, između ostalog, iznio i Fr. Fancev u svojoj, danas pomalo zaboravljenoj, ali po iznesenim činjenicama i zaključcima vrlo instruktivnoj raspravi »Starija hrvatska književnost« (Hrvatske revija 1937, str. 589—603), a zanimljiva je, u tom smislu, i uvodna studija njegove rasprave »Vatikanski hrvatski molitvenik i dubrovački psaltir...« Djela JA, 1934/31.

U novije vrijeme ističu se, kao dokaz oživljenog interesa za to značajno područje hrvatske kulturne i književne historije, radovi J. Hamma (Jedna glagoljaška dvanaesteračka pjesma iz XIV st., Radovi Slavenskog instituta Zagreb, 3/1959. str. 91 i dalje., Glagolizam i njegovo značenje za Južne Slavene, Slavia 1956/2 str. 313 i dalje., Marulić i »Judita«, Slovo 11—12/1962. str. 148 i dr.), C. Verdianija (Il codice Dalmatico — Laurenziano, Ricerche Slavistiche V, 1958) i Prose e versi inediti di Marco Marulo..., Roma 1958), Fr. Švelca (Autor dvanaesteračke legende o svetom Jeronimu, Ivšićev zbor-

¹⁷ Poslije Eneje.

¹⁸ Vas d'elezione (vas electionis, »sasudb izvolenič« — Petrisov zb. f. 25, 13) je — po Act. apost. IX, 15 (Dixit autem ad eum Dominus: Vade, quoniam *vas electionis* est mihi iste... etc.) — apostol Pavao, koji je, prema svojoj apokalipsi, na put u podzemlje (i nebo) krenuo da, opisujući vjernicima muke i nagradu za krijeposti ojača »vjeru koja cilj imade da na put spasa svakoga dovede« (prijevod 28 tercine, M. Kombola).

¹⁹ Tj. u pakleno podzemlje.

²⁰ Direktno pozivanje na Pavlovu apokalipsu, koja je svojom vizijom pakla i raja nesumnjivo predstavljala jedan od tematskih izvora Danteove »Commedie«.

nik str. 353.), Vj. Štefanića (Glagoljski Transit svetog Jeronima u starijem prijevodu, Radovi Starosl. instituta, 5, Zagreb, 1964), a na istoj su liniji Kombolovi izvodi u njegovoj Povijesti hrvatske književnosti.

Konačno rješenje ovog kompleksnog književnohistorijskog problema bit će, međutim, moguće tek tada, kada se, barem približno, utvrdi stvarni opseg i izvrši valorizacija izražajnih kvaliteta naše glagoljaške književnosti. Izvođenje tog obimnog zadatka svakako je tijesno skopčano s potrebom intenzivnog kritičnog izdavanja pojedinih relevantnih tekstova jer je očito da u nas do izdavanja kompletnih kodeksa mnogo rjeđe dolazi.

III

Uz nužnu tekstološku analizu, čiji bi aparat omogućio da se utvrdi odnos između našeg i citiranih ćirilskih tekstova, u ovoj radnji nastojat ću u glavnim crtama, makar i nepotpuno, paralelama iz slavenskih tekstova²¹, pokazati kako su starozavjetna apokrifna Videnja: Enohovo, Varuhovo, Abrahamovo (i dr.) elementima svoga sadržaja utjecala na formiranje nekih dijelova Pavlove apokalipse.

Ipak valja istaći da iako je Pavlova apokalipsa doduše tematski djelomice izrasla iz literature starozavjetnih apokrifnih vizija i nekih »prakršćanskih« (H. Weinel) eshatoloških apokalipsi, u cjelini, ona predstavlja originalno djelo (vezano uz II Kor XII, 2) s određenom parenetičkom koncepcijom.

*

²¹ Detaljna analiza zahtijevala bi, naime, znatno više prostora i konzultaciju sadržaja sviju tematski srodnih apokrifnoapokaliptičkih tekstova.

U transliteraciji rukopisa nastojao sam sačuvati grafijsku maniru autora, izbjegavajući suvremeno interpunkcijsko tretiranje i izostavljajući, dosljedno tome, i velika slova (koja bilježim samo na mjestu majuskulnih glagoljskih grafema na početku pojedinih odlomaka).

Glagoljsko **A** = ě, **PP** = ě (što je više u skladu s čakavskim izgovorom nego oznaka **Ě**)²², **W** = ć (ili šć), nema **WW** (osim u tekstovnoj varijanti iz Grškovićeve zbornika), **I** = ѣ, **^** = '. Slovo **II** = ju dolazi u nekoliko navrata uz a kao j (ja) kada je dano kurzivnim j. Iz želje za vizuelnom vjernošću l, n ispred e, i ostaje l, n (ne: l, n, a i sam pisar ispred i uz n, l stavlja ^ kao znak umekšavanja: va ogn'i), ćirilsko ω (u tekstovima Tih, Tikv, Sav) = o. Oštećena i teško čitljiva mjesta označavam uglatim zagradama. Title su razriješene (osim u tekstovima iz Tih i Tikv rukopisa). Rukopis je pisan u 2 stupca na r i v stranici (znači na svakom listu 4 stupca), pa stupce označavam slovima: a, b, c, d.

Tih = kratica za ruski tekst Tihonravova, Sav = srpski tekst Savostjanova iz knjige Tihonravova, Tikv = bugarski tekst iz Tikveškog zbornika.

+ (kod varijanata) označava dodatak.

() označava razriješen tekst pod titlami.

Broj uz kraticu (npr. Tih⁴¹) označava stranicu izdanja.

²² Znak j (j s kosom crticom) koji predlaže J. Hamm (Liber Judith u hrvatskim glagoljskim brevijarima, Radovi Staroslavenskog instituta, 3, Zagreb 1958, str. 112.) u štampi (pogotovo u kurzivu) nije dovoljno uočljiv, jer se crtica izjednačuje s tačkom.

TEKST PAVLOVE APOKALIPSE

s varijantama prema *Tih* i *Tikv* koji pripadaju istoj redakciji kojoj i tekst Oxfordskog kodeksa.

Tekstološki kritički aparat zasnovan je ovdje na analizi detalja koji mogu biti relevantni za kritiku prijevoda, objašnjavanje nejasnih ili defektnih mjesta, utvrđivanje vezâ među tekstovima s raznih područja. Manje značajne razlike, varijante fonetske ili morfološke prirode kod iste riječi nisu uzete u obzir.

V IME B(O)ŽIE AMEN... POPU MIHALJU SULTIĆU V LIT /.../

ČTENIE S(VE)T(A)GO P(A)VLA AP(OSTO)LA

Po- S(inov)i č(lověča)sci m(o)lju v(a)s neprestajuće h(va)lite i bl(agoslo)vite
klon- g(ospo)dina b(og)a va vsako vrime i na vsake čase i na vsake dni i noći.
stvo
ande- Kada slnce zaide tada vsi anj(e)li ki služe ljudem' na z(e)mli gredu
la
A- Ib pre(d) b(o)ga pokloniti se b(o)gu i priniset pred b(o)ga v'sa dela č(lověča)ska
ka učini č(lově)kь o' jutra do noći dobra i zla I ovi anj(e)li ki gredu k ljudem'
komu služet veseleći se zač' dobro delaju oni poli kih' živu. Se su družu
anj(e)li ki gredu plačúci* se k ljudem' zač' zlo čine poli kih' živu I kada za-
idet' sln'ce i kada budet' prvi čas' noći¹ v' ta čas' v'si anj(e)li v'si mužski i
ženski ki e hrane po obrazu i po podobiju b(o)ž(i)ju i esu kako i č(lově)ci
Takoe i zajutra kada hoće sl'nce iziti i v ta čas' paki pridut' anj(e)li muž'ki i
žen'ski pridut' k b(o)gu i poklonet' se nemu i prinesut' vsa dela ka učini
č(lově)kь o' večera do jutra ili dobra ili z'la I otgovor' dadet' pred b(ogo)mь
vsěh' del' č(lověča)skih i priniset'e k b(og)u I zato v(a)mь to govoru sinomь
č(lověča)skim h(va)lite b(og)a neprestan'no va vse d'ni i časi i v učineno vrime

* Da je Pavlova apokalipsa utjecala na autore nekih djela slavenskih srednjovjekovnih književnosti, namećući im se sugestivno svojom eshatološkom tematikom, pokazuje i primjer bugarskoga spisa »Slovo oť svetyhъ knigъ i o nebesnyhъ silahъ i kako sъzdan bystъ čelověkъ« za koji njegov izdavač B. St. Angelov drži da je vrlo star i da je nastao vjerojatno odmah u prvim decenijama nakon pokršćavanja (Izvestija na Instituta za bьlgarska literatura, knj. IX, Sofija 1950, str. 256—268). Karakteristični detalji, tipični za uvodni dio Pavlove apokalipse ovdje su sažeto dani u slijedećem pasusu: . . . Egda že načnēt' vь pravdē prěbyvati člvkь, to priemlet' nad' nimь starěšenystvo bī agglь i sьhranēetъ o' vsěkogo lqkavstvija dijavolē vь nošt' i dnь. Imat že i sьvēt' kь sebē dša. Ona sь aglm' vsē blaga dēla eq napisat' o' junosti daže do starosti. Egda že načnēt' paky člvkь vь zlyh' dēlěh' prěbyvati, togda priemlet' vlas(ть) i starěšenystvo lqkavy agglь sotonin' na takovēmy člvkomь i vsē grěhy ego hodē, napisat v'slěd' ego, dnevnjya že i noštnyq agglь že gdnь plačēt sę takovago člvka. Ašte li pokaet sę, to priemat' ego agglь bi starěšenystvo v' vlas(ть). Togda agglь sotoninь plačēt sę ego . . . « (op. cit. str. 263)

1. Tih⁴¹: »... pervago dñi(l) nošti...«

Zač³ v'si anj(e)li ki se raduju pridut'e pred b(og)a. I takoe ki se p'laču² zač ne mogu imiti dobrote v č(lově)cěhъ tihъ kim' služe i zato se prevele plaču I vsi na kup' pridut' k b(og)u pokloniti se pred' nim' va učineno vrime. I kada biše ta čas' pokloneniě v'sěh' anj(e)l I pridose radujuće se i slat'kie pēs'ni pojuće pred b(og)oмъ i d(u)h' s(ve)ti izide protivu nimъ i reče nim' o'kudu greste moi anj(e)li ki nosite brimena dobrih del' i blagih' vēs'ti³ Oni že o'govoriše i riše mi pridosmo o' onih ki su se o'vrgli o' sega sv(ě)ta slasti imene cić s(ve)t(o)go tvoego ki živu v pustinah' i v propas'teh' kajući se i plačući se grihe svoje ispovėdajuće na vsaki dan'. Se su tegot'ni više vsěh' budući^h na z(e)mli lačuće i žedajuće za ime tvoe prepočsav'se čresla svoje imuće v ruku svoeju tam'ěn' i kadilo. Srcem' i usti b(lagoslo)veće g(ospod)a b(og)a na vsaki čas skrbeće kroteće telesa svoje plačuće se i ridajuće. I mi anj(e)li nih' plačemo se s nimi. I ako e tebi drago g(ospod)i zapovii nam' takim služiti zač se učiniše sami ubozi za ime tvoe veće vsih budući^h na z(e)mli. I bi glas' govore k nim' po istině viite i vsi živuće budi vam' moě blagodět' i pomoć moě š nimi e(st) zač' sin' moi vzljublieni pred'stoit' pred nimi i služit' nim' nied'noga nih' ne zabiva zač e mesto nih vsa veselenač.⁴ I tada otidoše ti anj(e)li. I tada pridose drugi anj(e)li pred' prestol' b(o)ži va vrime poklananiě ki plakahu se i ridahu i d(u)h boži poide prot(i)vu nim' i reče nim' glas b(o)ži Ot'kudu pridoste moi anj(e)li ki nosite teška brimena zalih' del' I riše mi pridosmo o(t) onih' ki se vzivahu imenem' krs'těnskimi' i svoei plti služet' na vsaki čas' i nijedne m(o)l(i)tvi ne učiniše na vsim' srcem' i vse vrime žitiě svoego pogubiše ča nam e(st) potriba takim' služiti grěš'nim' čl(ově)kom' I reče nim g(ospo)đъ zapovedaju vam' da ne prestajuće služite nim' dokle obratet' se ako li ne obratet' se oni imaju priti ka mně i ě imam' suditi nim'. Vidite li sinove č(lověč)asci da vsa dela vaša ka vi učinite na zemli prinoseť na nebesa pred [b(og)a] dobra i zala⁵ I paki reku vam bl(ago)slo)vite gospoda boga da budete v duše svoem'⁶ I reče mi anjel' poidi v'sled' mene pavle da ti pokažu mesto s(ve)t[ih] da poznaeši mes'to kadi pr(a)v(a)dni prebivajut' i kamo prinosit' se⁷ i poznaeši mesto griš'ni^h I potom paki po-

Sud
duša-
ma
f 1c.

2. Tih i Tikv nemaju odlomka od: »... zač' ne mogu imiti dobrote...« do: »... prevele plaču...«

3. U Tih i Tikv nema: »... dobrih del...«, Tih⁴¹: »... imušte brěmena blagaja běste (?)...« (pisareva greška prema »... blagih věsti...«)

4. Tih⁴²: »... veselě jestь...« Tikv²²⁵: »... veselenje ih jes(ť)...«

5. U čiril: tekstovima iza »... zala...« umetnuto je (cit. prema Tih⁴²) »... vědušte začalo časa toga...«

6. Umjesto: »da budete v duše svoem'« u Tih⁴² i Tikv²²⁶ stoji: »I byhъ v d(u)se sv(ě)těmъ...« (što je logičnije — cit. prema Tih)

7. U Tikv²²⁶: + »... jegda umirajut'...«

8. »... i poznaeši mesto griš'ni...« U Tih i Tikv ne dolazi.

idosve doli v bēz'nu kadī e t'ma i ad' i pokaza mi duše grešnih' i mes'to v' ko prinoseť se kada umrut' I idoh s an'j(e)lom'^{7b} i v'zvede me n(a) neb(e)sa i pozrih' v ad' i vidih' tu stole ogan'ně i muku strašnu^{8b} i teškoću veliku i B zabit' žestoku i tegotu srdac' č(lověča)skih' // I biše tu d(u)hъ zali i klevet'ni i bludni i vazda s'rditi i tu ki imenie ljubet' i tu bihu držateli lukavi ova v'sa videh' pod' neb(e)skoju tvrdiju I potom vzrěh' i vidih' anj(e)li nem(i)lost(i)ve ki nied'ne m(i)l(o)sti ne imihu ni šced'roti na s'traš'na nih' lica bihu i naplnena vsakoga z'la i imihu zubi više usenu i čela⁹ nih svičahu se kako zvez'da i vlasi gl(a)vi nih' k(a)ko plamen' ogan'ni ishoěše iz' ust' nih' I v'prosih' an'j(e)la gdo ovi esu g(ospod)i I reče mi anj(e)lъ ovi esu ki se posilaju po duše greš'nih i nevernih' va vrime bēd'noe zač' ne imiše veri k (b(og)u i ne m'nahu imiti b(og)a pomoć'nika i ni upvaše na g(ospod)a b(og)a I pozrih' n(a) nebo i vidih' druge anj(e)li kih' lica svičahu se kako i sln'ce i prepasani¹⁰ pasi zlatimi i utvrdiv'se prsi svoje čistotoju^{10a} i držahu pečat' v rukah' svojih' i to biše pečat' b(o)ži i imehu svite presvetlē i svatehu se kako sln'ce i na svitah'¹¹ biše pisano ime b(o)žie i naplneni bihu vsake krasote¹² i m(i)losti I uprosih' anj(e)la kto esu ovi g(ospod)i ki živu v tolici krasoti. Ot'veščav' anj(e)l' reče mi ovo esu anj(e)li pravadnih ki se posilaju k pr(a)v(a)dnim i ti f. 1d prinoseť d(u)še pr(a)v(a)dnih' // pred b(og)a tih' d(u)še ki up'vaše imiti b(og)a pomoć'nika i upvaše na spasenie nega.¹³ I rih' nemu vsi prav(a)dni i grišni zovut' li se ed'nim' glasom'¹⁴ I o'veščav' anj(e)l' reče mi. edan o(t) puti kim gredut' k b(og)u na pr(a)v(a)dni imaju sa soboju svetie da ne ustrašet' se

7b. U Tih iza »... anj(e)lom'...« nema odlomka »... i v'zvede me na nebesa...« a u nastavku umjesto »... pozrih' v ad'...« Tih⁴² ima »...vzrěhъ na tverď...« a Tikv²⁶ »...vzrěh na tvrđdi nĕmije...«

8b. Umjesto: »... stole ogan'ne i muku strašnu...« Tih⁴² i Tikv²²⁶ imaju: »... i videhъ ... vlast' strašny... (cit. Tih).

9. Tih⁴² i Tikv²²⁶: »... očesa. Tih ima još dodano iza zvez'da »...voshoděštija za utra...«

10. + (Tih⁴², Tikv²²⁶) »... čresla...«

10a. Umjesto: »... i utvrđiše prsi svoji čistotoju...« u Tih⁴² stoji: »... imušte počest...« a u Tikv²²⁶: »... imušte po svěšti vъ rukah svojih...« i (odmah zatim) »... pečatъ bžiju...« (ovo kao i Tih).

11. Tih⁴²: »... svitokъ, ...« Tikv²²⁶: »... svitu...«

12. Tih⁴², Tikv²²⁶: »... vsakoga krotosti...« (cit. iz Tih)

13. Umjesto odlomka: »... i upvaše na spasenie nega...« koji se logički nadovezuje na prethodni tekst Tih⁴³ i Tikv²²⁶ imaju krnje: »... (i) upovaně...« (cit. iz Tih).

14. Umjesto odlomka: »... zovut li... glasom...« u Tih⁴³ i Tikv²²⁶ stoji: »... vsi pravednici i grešnici znajutъ li sę gda umirajutъ...«

greduci pred' b(og)a eviti se pred' b(ogo)m¹⁵ I rih' k' anj(e)lu hotil' bim' viditi kako is'hode pr(a)v(a)dni i griš'ni o(t) sega s(vě)ta I o'tvešćav' anj(e)l' reče mi pozri nine doli na z(e)mlju . i vidih' vs'ta¹⁶ mir' i biše kako za nišće preda m'noju i vidih' sini č(loveča)skie kako ništare i v' čase š'čezniše. I rih' k' anj(e)lu eli tako malo veličastvo č(loveča)sko I o'tvešćav' anj(e)l' reče mi ovo esu oni ki su z'jutra z'dravi a do večera pogib'nut¹⁷ I vzreh' i vidih' oblak' prevel(i)k' ognen' prostrt' nad' vas' mir' I rih' ča e ovo g(ospod)i i reče mi se e(st) dobrota i z'loba¹⁸ smišana vkup' griš'nih' ljudi I ě vidih' i v'zdahnuh' i plakah se i dih' k' anj(e)lu hotel' bim' viditi duše griš'nih i duše prav(a)dnih kakim' zakonom' ishode o't žitiě svoego I otvešćav' anj(e)l' reče mi pogledai doli na z(e)mlju i pozrih' i vidih' sini č(loveča)skie da v' nič'tože pogibajut'. I vidih' v(a)s' s(vě)t' preda mnoju i biše v' ničtože išće-zajuće¹⁹ I pogledah' i (vidih) č(lově)ka hoteća umriti I reče mi anj(e)l' to e pr(a)v(a)dnik i on'dě vidih' dela nega dobraě ka biše stvoril' za ime božie i vse nega dobro ži // tie i v'se pred nim' stoěše veselo i ukrašeno.²⁰ I ta čas' f. 2a videh' prestavi se . i imiše . prieti pokoi . i veselie priě bo nere duša is' tela nega ishoěše pridoše dobri anj(e)li k nemu I tudie paki i zali š nimi i vidiše č(lově)ka z'lian'j(e)li i nenaidoše v nem' del' zalih'²¹ I dobro anj(e)li vzeše dušu prav(a)dniču i služahu nei dok'lě izide is' t(e)la i v'zeše d(u)šu i vratiše ju v telo tri krat'* i riše nei O duše blagač poz'navai svoje telo ²² s kim' imaši stati na sudi o't koga sada gredeši dostoina bo esi vratiti se v telo tvoe da v dan' veliki primeši to ča b(og)ъ obeća vsim' prav(a)dnim' . I priěše d(u)šu o

15. Ovdje se od: prvdni... glag. tekst. (Canon. lit 414) i Tikv²²⁶ podudaraju; samo bi očito, mjesto »... edan' o puti... trebalo stajati: »... edinъ putъ estъ« kao u Tih i Tikv). Naročito je jasna i lijepa formulacija u glag. tekstu. Tih⁴³ je neprecizniji i nejasniji: »... pravednii že ubo gъsni smuštajutse prihodeštii javiti se pred bm...« U Tih se ne spominju »svetie« koji prate pravednike. U Tikv²²⁶ se kaže »... pravedni ubo imutъ sъ soboju stъ gъ...«

16. Tih⁴³ Tikv²²⁶ + »... vsъ...« Glag. v'sta moglo bi se objasniti vъsъ tъ > v'sta (vas ta).

17. Glagoljski tekst ljepše, jednostavnijim sredstvima, posve u duhu narodnog jezika interpretira situaciju: »Tih⁴³ i Tikv²²⁶ imaju: »... se sutъ o't utra i do večera sušte...«

18. Tih⁴³ Tikv²²⁷: »...bezakonъe směšeno s molitvoju...« u sir. verziji »...mit dem Gebet der Menschen«, grč. »...mit dem Verderben der Sünder«. (cit. prema H. Duensingu)«

19. Tikv nema odlomka od: »... I vidih' vs st' ... do ... išćezajuće...«

20. Tih Tikv nemaju: »... veselo i ukrašeno...«, a glag. nema: »... vъ čas tъ bednyi ...« (Cit. iz Tih⁴³ i Tikv²²⁷)

21. Tih Tikv nemaju cijelog ovog odlomka od: »... I tudie...« do »... del zalih'...«

* I ovaj detalj je iskoristio autor već spomenutog bugarskog »Slova ot knigrъ . . .«: . . . jako ispytaema jes(tъ) dša člvku o't sьmrъti egda že ishodit' o't tēla. Poneče postavil' jes(tъ) bъ ispytania tri vsěkomu člvku . . . Nakon toga preskočena je epizoda s »dobrim anđelima«, a iskorišćena ona sa zlim anđelima koji se ovdje nazivaju »bēsi«.

22. Tih⁴³ i Tikv⁴²⁷: »... o'njuduže izide...« (cit. Tih).

- tela i celivahu ju zač' ju znahu i priě v'čeran'nega d'ne i tre toga dne riše nei an'j(e)li krepí se d(u)še pokle učinila esi volu b(o)žiju budući na z(e)mli. I pride na sretenie nei an'j(e)l' ki hranaše ju va v'se dni nee I reče nei ukrepi se d(u)še ka si učinila volju b(o)žiju budući na z(e)mli ě sam' an'j(e)l' tvoí ki prinošah' n(a) nebo vsa dela tvoě dobra i zlač k b(og)u I paki d(u)h' pride na sretenie nei govoreći o duše ne smučai se i ne ustrašai se da si priš'la na mesto koga nisi nikoli vidila ě ti budu pomoć'nik' naidoh' bo v tebi pokoi dok'le prebivah' v tebi kada ti biše na z(e)mli I t(a)ko d(u)h' nee ukreplaše
- f. 2b ju // i poide š'nu n(a) n(e)b(e)sa I takoe pridoše vlas'ti na sretenie nee zali an'j(e)li²³ i riše nei o duše k(a)ko vred' gredeš' na n(e)b(e)sa počekaí da vidimo ako je ča našega z'lagó dela v tebi i mi vidimo veliku pomoć' s tobóju an'j(e)la tvoego i d(u)h' tvoí ki se radue o tebi da si učinila volju b(o)žiju živući na z(e)mli²⁴ I t(a)koe pride na sretenie nee d(u)h' blud'ni i zali i vidiv' ju i v'splaka se i reče o duše ka si mene ubežala i moei síle ka si učinila volju b(o)ž(i)ju na z(e)mli . i to nine koliko vesel' an'j(e)l' tvoí i d(u)h' tvoí s veliku radostiju gredeta s tobóju I t(a)ko vse lasti zale riše o gore nim'²⁵ an'j(e)l' nee i d(u)h' nee reče im' Otídite posram'leni ne mogos'te bo prelastiti d(u)še ove dokle biše v teli I potom' slišah' glas' s' visoti n(e)b(e)skie govoreći vnesite simo d(u)šu tu ka e učinila volju božiju da razumeet' da e b(og)ь istin'ni komu se klanala budući na z(e)mli . I kada vzvedoše ju n(a) n(e)b(e)sa i tud'e slišah' glas'²⁶ tisuće tisući an'j(e)l' i arhan'j(e)l' vap'jućih b(og)a i načeše vsi čuditi se videće ju da držaše b(o)žie znamenie . I vzvapiše k nei v'si ed'nim' glasom' (re)kuće mužai se i krepí se duše i vsi mi veselimo se s tobóju ka si učinila volju b(o)žiju živući na z(e)mli I naučiše ju poiti pokloniti se pred' b(og)o'm' I tud'e mihovil' i vsi voi an'j(e)lsci i poidoše š'nju i pokloniše se
- f. 2c pred' b(og)o'm'ь podnožiju nogu nego i pokazaše duši // toi b(og)a govoreći nei poz'ri d(u)še se e b(og)ь vsačas'kih ki vsa stvori i tebe po obrazu i po podobiju svoemu I pred nju grediše an'j(e)l' nee i vzvapi an'j(e)l' O g(ospod)i b(o)ž(e) pom(i)lui n(a)s' stvoreníe tvoe i ovo e duša ke prinosisih' dela na vsaki d(a)n' k tebě učini nei po tvoemu sudu²⁷ i po tvoei sílě I d(u)h ki biše živil v nei reče ě sam' d(u)h' ki sam ju oživlal' i dihae v nei i imihove oba poli ne pokoi va ono vrime v' ko živihove v' nei i stvori nei po tvoemu sudu. I bi

23. Tih⁴⁴ Tikv²²⁷: «... забытыи грехъ...» umjesto glag.: «...zali an'j(e)li...»

24. +(Tih)⁴⁴ «... i vadba takože...» Tikv²²⁷ je na ovom mjestu ponešto nejasan.

25. Odlomka od: «... I tko...» do «... nim...» nema u Tih i Tikv, ali zato u glag. rkp. nema, kao logičnog nastavka, teksta iz Tih.⁴⁴: «... i ne obrětoša ničtože svoego v nei ...» (U Tikv²²⁷ je na tom mjestu tekst defektan).

26. Tih⁴⁴ i Tikv²²⁷ «... glas glštyi tmy tmami...» (cit. iz Tih) u Tikv «... tma t'mj».

27. Tih i Tikv nemaju: «... po tvoem sudu.»

gl(a)s b(o)ži i reče kako ona mene ni oskrbila t(a)ko i ja nee ne oskrblju i k(a)ko e ona pom(i)lovala ubozih' t(a)ko i ona da bude p(o)m(i)l(o)vana i da dast' se mihovilu zaveta²⁸ i da neset' ju v raisku piću i na sud' da pridet' dot'le da raduet' se v slavi večnoi sa vsimi s(ve)timi moimi* I bi gl(a)s tisuće tisući anj(e)li . i . i . g.²⁹ starci pojuće hv(a)lu b(og)u i govorahu Prav(a)-dan esi g(ospod)i i sud tvoji is'tinan e(st) i něst' licemeriě v tebi i daeši vsakomu po tvoemu sudu.** I reče mi anj(e)l' vidi li pavle i razumi li kako gdo zasluži t(a)ko primet' va vrime potribno . I rih' g(ospod)i vidih'³⁰ I reče mi paki anj(e)l' pozri sada doli na z(e)mlju i vii griš'nu d(u)šu ka sada ishodit' o^t tela ka e srdila b(og)a d(a)n' i noć' govoreći ni mi potribno nišće inoga nego s mirom jis'ti i piti gdo e ta ki bi pošal' v ad' i da bi se vratil' k nam i povidal' bi nam' kako e tamo prebivanje I tu d(u)šu vidih' i vidih' delo nee ko učini³¹ i vku // p' vs'e pred' nim' stoše va vrime smrti nega I biše mu ta časъ zali i trepetaše i bole bi mu bilo da bi se ne rodil'. I potom' pridoše dobri anj(e)li i tud'e š nimi i zali i ne naidoše dobri anj(e)li nied'noga dobra v nei nego vse bihu zala dela v nei I vzeše zali anj(e)li d(u)šu tu i nošahu ju sa soboju I kada izide o(t) tela potresoše se vse kos'ti nee³² i igrahu se neju i govorahu nei o okan'na d(u)še pogledai na svoju plt' poznai žitie svoje O(t)kudu izide van' podoba ti vratiti se v plt' svoju da v dan' vskrešeniě primeši dostoinač dela tvoě I kada izide is tela ide pred' nju anj(e)l' ki biše prebival' poli ne plače se i govoraše k nei O okan'na i zala d(u)še e sam' anj(e)l' tvoji ki sam' v tebi prebival' I donášah' na vsaki d(a)n

28. Tih⁴⁴ i Tikv²²⁸: »... zavětu...«

* ... I potomъ prinosima byvaet' kъ prstlu bā vsedr̄žitelē i poklonit sę podnožiju bā. I potomъ předas(тъ) Mihailu zavěta i glet: »Idi, vedi dšō siq i pokaži obitěli styh' i nbsinyō, polaty i raiskyō.« I dšō prvdnyhъ soštō vъ rai ... U ovaj su odlomak citiranog bugarskog spisa *gotovo doslovce* prenijeti iz Pavlove apokalipse najmarkantniji detalji opisa poklonstva duše pravednikove i njenih čuvara podnožiju nogu Božjih i predaja duše »mihovilu taveta«.

29. + (Tih⁴⁴ Tikv²²⁸) »... arhangl̄...« (»... i . d̄ . i . starecъ...« Ovoga u Tikv nema, no tamo je umjesto toga, interpoliran iza »... arhangl̄...« tekst »... i gospodstvija i strastotgъrcъ tvoih pojuštih...«

** Kao primjer tekstovnih odnosa citiram ovdje odgovarajući tekst (prema Par. rkp.) iz Hennecke-a, Neutest. apokryphen II/545. »Und ich hörte danach die Stimme von Tausend Engeln mal Tausend Engeln und der Erzengeln und der Cherubim und der vier- und zwanzig Ältesten die Hymnen sangen... und riefen: Gerech bistdu Herr und gerecht sind deine Gerichte, und es ist kein Ansehen der Person bei dir, sonblern du vergiltst einem jeden nach deinem Urteil.«

30. U Tih nema potvrde kao odgovora na pitanje kao u glag.: »... i vidih' ...« ili u Tikv²²⁸ »... i rěhъ ei gī...«

31. + (Tih⁴⁵ Tik²²⁸ ... i vse grěhy i bludstvo...«

32. Tih⁴⁵ Tikv²²⁸: »... triždi...« U Tih je pogrešnim prepisivanjem učinjena greška pa je umjesto: »... i egda ubo izide o^t tēla...« (kao u Tikv) tamo: »... jegda ubozii o^t tēla...«

- i noć' vsa dela tvoč k b(og)u ka si učinila i ako bi mi g(ospod)ь volju daš ne bim ti ed(i)n' d(a)n' poslužil' na ne mogoh' toga učiniti b(og)ь bo m(i)l(o)-st(i)v' e(st) i pravi sudac' I ta mi zapovida neprestan'no služiti tebi dokle bi se pokačl' i da poideve k pr(a)v(a)dnomu sud'cu on' me ima o(t) tebe otrešiti i o' današ'nago dne imam' ti biti nez'nan' I d(u)h takoe posrami ju³³ i tada pridoše vlas'ti hoteći vzeti ju na n(e)bo I priložiše nei trud' na trud' to e(st) zabit'ne grehi stače i svade s' ěrostiju i d(u)h' ljubodeivi i pročee vlas'ti govorahu k nei kamo Tamo gredeši okan'na d(u)še kako si smila vziti na nebo počekai eli ča n(a)šega u tebe ali ni mi ne vidimo s tobu pomoćnika d(u)ha s(ve)ta I potom' slišah' gl(a)s' s visoti n(e)b(e)skie vynesite simo okan'nu d(u)šu da poz'naet' da e is'tin'ni b(og)ь koga zapovedi prestupi I kada vzide n(a) nebo vidiše ju vse sili an'j(e)lskie i vzvapiše v'si ed'nim' gl(a)som' Oju³⁴
- f. 3a t(e)bi okan'na d(u)še // kada si zlo delala budući na z(e)mli imaš i otvet' dati b(og)u i prišad' pokloni se nemu I an'j(e)l' vlačaše ju plačući i reče plačite se sa m'noju v'si an'j(e)l' moi zač' pokoč ne naidoh' v duši ovoi I o'veščaše pn'j(e)l' i riše da vaz'met' se o' nas' d(u)ša ova pok'le pride simo tolik' sm'rad' aride v nas' vsih' i ne moremo trpiti I potom prinesena bi pokloniti se pred' g(ospod)om' i pokazaše nei b(og)a ki ju biše učinil po podobiju an'j(e)l'skomu³⁵ I grediše pred' nu an'j(e)l' i kada pridosta k b(og)u predsta an'j(e)l' pred' g(ospod)a i reče G(ospod)i b(ož)e vsedržitelju ě sam' an'j(e)l' d(u)še te ke d(e)la prinosih d(a)nb' i noć' preda te učini nei po tvoemu sudu I d(u)h' t(a)koe r(e)če sudi nei po tvoemu sudu I r(e)če g(ospod)ь pokle se e rodila v mir ni učinila moe vole (sudi nei po tvoemu sudu) I bi gl(a)s' b(o)ži k nei i r(e)če o duše kadi e plod' tvoi za blagodet' ku ě učinih' t(e)bi i položih' zavět' moi meju toboju i prav'doju ne prosvetlih' li ti sln'ca na te k(a)ko i na pr(a)v(a)dnika A ona umlča ne više česa reći ni o'govoriti I bi paki gl(a)s
- f. 3b g(lago)le prav(a)dni i i // stin'ni b(ož)e nēst' licemerič v tebi I r(e)če g(ospod)ь ki ni učinil' m(i)lostine i ne p(o)m(i)lova ta da ne bude pom(i)lovana i da bude dana an'j(e)lu teleizu³⁶ ki e nad' mukami i da vavržet se va t'mu kromuš'nuju kadi e plač' i skržat' zubom' i da budet tu do velikoga sudnega d'ne I potom slišah' gl(a)s' an'j(e)l' i arhan'j(e)l' vap'jućih' prav(a)d(a)n esi g(ospod)i i pravi sudi tvoi I tud'e vzeše d(u)šu tu i nesoše ju . kamo nim zapov(e)dě b(og)ь va onu tmu kromuš'nuju³⁷ I paki vidih' i tudie druga d(u)ša tamo v'lčaše se dvima an'j(e)loma i plakaše se gorko govoreći O pravad'ni

33. Tih nema: »... posrami ju...« (kao glag. i Tikv²²⁸).

34. Tih⁴⁵ Tikv²²⁹ »... o ljutě...«

35. Tih Tikv nemaju: »... an'j'skomu...«

36. U lat. (Par. rkp.) Tartaruchus, (St. Gallenski rkp.) Tartarus; grčki: Teme-luchos što je najbliže slavenskim tekstovima: Tih⁴⁵ Timělihu, Tikv²²⁸: T'měluhu

37. Tih i Tikv nemaju odlomka od: »... I tude vzeše...« do »... krcmuš'ruju.

sud'če i istin'ni O gore m'ně koliko osuena esam' i imam' veliku muku zato od'sada umiraju i predana sam' dvima an'j(e)loma i privedosta me na mes'to koga nikadare ne vidih.' I r(e)če k nei b(og)ь o duše zala ti si z'lo delala i bila si nem(i)lostiva i zato si predana tima an'j(e)loma ka vladata toboju zač' ne učini m(i)lostine priē umrtia tvoega I r(e)če k nei g(ospod)ь o d(u)še povii v'se grihe tvoe ke si učinila na z(e)mli . I r(e)če d(u)ša ne sagraših' g(ospod)i niš'tar' I progneva se g(ospod)ь b(og)ь prav(a)dni sudac' na nu kada r(e)če ne sagraših' g(ospod)i niš'tar' I r(e)če g(ospod)ь ti lažeši ali se ti m'niš' va onom mirě zač' ako gdo tamo sagraši skriti more i bližiku od'govoriti a ovdī nēst' t(a)ko³⁸ I kada to usliša d(u)ša i umlča i ne imeše otvēta I slišah pravad'noga sud'ca govoreća da pridet' an'j(e)l' d(u)še see i da stane // pred' f. 3c nju I tud'e sta i dr'žaše v ruci pisane v'se grehi nee I r(e)če nei ovo su grisi tvoi o d(u)še ke si učinila od' mladost'i. tvoee^{38b} i r(e)če spovii vse grehi nee od . dī . let' I r(e)če g(ospod)ь b(og)ь prav(a)dni s(u)dac t(e)bi govoru anj(e)le moi ne v'prašaju te anj(e)le od . dī . let' na rci mi pregrišeniē nee priē . d. let' um'rtiē nee i prišas'tiē simo klnu se v(a)m' sobu samim' i anj(e)li moimi da ako bi se pokaēla ed'no leto priē umrtiē nee zabil' bim' v'se grihi nee i d(e)la ka e učinila i preda m'noju bi priēla o'pušćenie vsih' grihov' svojih' I r(e)če an'j(e)l' nee o g(ospod)i rci priti anj(e)lu onomu one d(u)še ku biše ubila a drugu ožalos'tila³⁹ I v' tom' časi pridosta anj(e)la obiju d(u)š'u tiju i poz'na e d(u)ša ta I r(e)če b(og)ь prav(a)dni s(u)dac O d(u)še poz'nai svoje delo i vii ča si učinila ovima dušama kada bihota na z(e)mli I r(e)če d(u)ša ta O g(ospod)i jure e mimo š'lo leto pok'le tu ubih' i krv' proliēh' nee na z(e)mlju a drugu v blud' pridoh'* i takoe ožalos'tih' ju z'lo i vzeh' imenie

38. U glag. tekstu izostavljen je iza »... tko...« tekst »... jegda bo prihodet' pēdē prēstol bži poklanajutsa i dēla ih kždo ili dobra ili zla...« (Tikv²²⁹ isto u Tih⁴⁶).

38b. Iza »... unosti ego...« (: glagolj. *mladosti tvoee*) u Tih⁴⁶ slijedi: »... daže i do starosti i o' . BĪ . unosti ego ašte estē povelēnē tvoe . g^{si} ispovēdi delo eia o' . EĪ lēt. nъ rci grēhъ eja přeže. E. lēt umrtvija eja i prišestvija sēmo...« Taj odlomak koji je i u glagoljaškom tekstu jednako loše interpretiran (»... r(e)če spovii vse grehi nee od . dī let'...« i odmah nakon toga »I reče g(ospod)ь... tebi govoru anj(e)le... ne vprašaju ... od dī . lēt' na rci mi ...« itd. — kontradikcija kao i u Tih) najlogičnije je dan u Tikv²³⁰... i da stanet' posrēde i abie sta drže vъ ruku pisanie re^e se sut' grēsi dšē sei ot junosti jēgo i do starosti ot . BĪ . lēt junosti reče že gъ tebe glju aggle . ne vprašaju ot . BĪ . let nъ rci mi grēhъ jeja přeže umrtjeja . E. lēt. i prišestvija sēmo soboju se klne...«

39. U Tih i Tikv nema cijelog odlomka od: »... I rče anj' nee...« do »... a drugu ožalostilo«. Taj je propust u tim tekstovima učinio situaciju vrlo nejasnom, tako da je nemoguće (bez ovog glag. teksta) dešifrirati smisao. Ovakva mjesta (kojih ima priličan broj) pokazuju kako je upoređenje tekstova značajno za rekonstrukciju protografa jedne redakcije i za utvrđivanje značenja pojedinih dijelova teksta.

* Vjerojatno greškom umjesto: pri(ve)doh'

- nee I r(e)če b(og)ь ne viš li ako gdo koga ubiet' ili ožalos'tit' . i oni kih' ubiet' vedut se na muku dok'le ta um'ret' ki e ubil'⁴⁰ budet' . i tada on' za nih' i za svoe delo mučeniju predan' budet' I slišah' govoreći da dast' se d(u)ša ta tartauhu^{40b} ki e va ade i da zaklopit ju v tam'nici ad'skoi i vavržet' se v muku i da mučit se do velikoga sud'nega dne I paki slišah gl(a)s tmi tmami an'j(e)
- f. 3d // I' pojućih' i b'l(a)goslavljajućih' b(og)a i rekući prav(a)d(a)n' esi g(ospod)' prav' sud' tvoi I r(e)če mi an'j(e)l' vidí li pavle I rih zaisto g(ospod)i vidíhi
- III I reče mi poidi vsled' mene i pokažu ti mēs'to prav(a)dnih I poidoh' vsled' nebo anj(e)la i vede me na treto nebo i postavi me pred' vrati i vidíh' tu vrata i vidíh' . b. stlpa zlata i bihota pred nima⁴¹ . b. skrižali zlati i na st'lpu biše vse plno pism(e)n I obrati se an'j(e)l' ka m'ně i r(e)če mi b(la)ž(e)ni ki vnidut va vrata ova poklē vsi ostavet se všad'še simo i tu imaju prostran'stvo prez' zlobe i imući čisto sr(d)ce I uprosih' an'j(e)la zač' su ova pisaniē na ovih' skrižalēh' I r(e)če mi anj(e)l' ov'di esu pisana i imena prav(a)dnih i tih' ki b(og)u rabotajut'⁴² na z(e)mli I paki rih' o g(ospod)i imaju li biti pisana imena nih' na neb(e) sih I r(e)če mi anj(e)l' ne toliko listo imena nih' da i obraz' nih' zač' su podobie b(o)žie ki služe b(og)u ti su ovdí znamenani an'j(e)lom' b(o)žim'* I všad' vnutar' vidíh' tu iliju⁴³ i pristupi ka mni i celova me i celivajuć' me biše vesel' I kada obrati se o't mene vsplaka se i r(e)če mi . o p(a)vle prišal' esi simo priēti velik' trud' za volju prav(a)dnih' i sada vim' da veliko dobra ugotova b(og)ь⁴⁴ ljubećim' nega A mnozi o't č(lovč)k' ne pripodob'ljajut' se k'nim' I prav(a)dnih d(u)še vhotet' v meš'ta ova I paki r(e)če
- f. 4a mi an'j(e)l' // kada pride c(ěsa)rь⁴⁵ h(rst)ь komu ti klanaeši se i budet' c(ěsa)rь nada vsimi . tada nega⁴⁶ povelieniem razdrušit' se z(e)mli i pokrivena budet' belos'tiju⁴⁷ k(a)ko rosa ili slana . t(a)ko pokrvena budet' i dast' b(og)ь c(ěsa)rstvovati na nei vsim' s(ve)tim' svojim i jis'ti nim' plod' vsa-

40. Tih i Tikv nemaju od: »... i tada on za nih... «do »... predan budet...« (i ovdje glag. tekst omogućava lakše razumijevanje situacije).

40b. Tih⁴⁶: »... v rucě aratarь...«, Tikv²³⁰: »... itarhu...«

41. Tih nema: »... pred nima...«

42. + (Tih⁴⁷ i Tikv²³⁰): »... vsěmь srdc(e)mь šědajuštihь...«

* U lat. (i ostalim neslavenskim tekstovima) ovdje Pavao susreće »Enoha pisara pravde« što H. Duensing povezuje s pseudo- Titovom epistolom, gdje se spominje »Enoh praved ni«. On se, međutim, baš kao učesnik u sudu dušama javlja u Apokalipsi Abrahamovoj (cf. neizdani glag. tekst te apokalipse iz MS. Can. lit. 414. i druge tekstove)

43. Tih⁴⁷ Tikv²³⁰: »... isaiju...«

44. Tih i Tikv nemaju: »... ljubećim' nega...«, međutim iza »... ugotova b(og)ь...« a ispred: »... A mnogi...« u tim tekstovima interpolirana je rečenica: »... i veličii obēti...«

45. Tih⁴⁷: »... h(ri)s(tos)ь...« Tikv²³⁰: »... d(u)hь...«

46. Tih⁴⁷ Tikv²³⁰: »... bžimь...«

47. Tih i Tikv nemaju: »... belostiju...« U Tih⁴⁷ dalje (iza *slana*): »... takože, pokryet's ju«. Tekst u Tikv²³⁰ je također defektan i nejasan na ovom mjestu: »... i zemla si pokrijet's ju (?)...«

čas'kih' na nei⁴⁸ I pogledah' na zemlju tu i vidih' po nei rēku tekuću m'likom takoe i medom I bihu na sredi⁴⁹ rike te d'riva vsaena ka imihu plod' va vsako vrime vsakih' plodi⁵⁰ i bihu vele slatki* I vidih' tu ulike⁵¹ visoke nike bihu . ĵ . lakat a nike . i . l(a)kat a nike . eī . l(a)kat⁵² I biše svēta z(e)mļa ta veće nere zlato sed'mericeju I rih' ko e to mes'to I r(e)če mi anj(e)l' to e z(e)mļa ku e b(og)ъ obečal' tim' ki nega ljube . ali ti nisi slišal' pisanič ko govori . B(la)ž(e)ni krot'ci ti bo nasledet' z(e)mļju i to e z(e)mļa ta⁵³ I kada prav(a)dnih d(u)še izidut' is tela na ovo mesto prinesut' se I paki reče mi an'j(e)l' poidi p(a)vle da ti pokažu grad' h(rsto)v i bih' stoe na herofime⁵⁴ i vidih' da v'ze anj(e)l' pičl⁵⁵ zlatu i počhu preda m'noju anj(e)li dokle pridostmo v' grad h(rsto)v' s(ve)ti er(u)s(o)l(i)mъ sidēci v gradu veselahu se o m'ne velē I pridoh' k nim' i vidih' v gradu tom' svēt' sv(ēt)lii slnca i veće se sičeš nere ovъ svēt' i biše vas' zlat' i biše ograen' dvima na des'te zidoma i vsaki biše o' dragoga kamenič⁵⁶ I biše v nem . bī . ⁵⁷ tisuć s// tlpī** i . g . rike⁵⁸ ob' - f. 4b hočhu grad' ta I biše od zapada grada toga tekući rika med'vena A o' južne strani rika mlēč'na A o' vstoka sln'ca rika vin'na⁵⁹ A ot severa rika olēina⁶⁰ I rih' k anj(e)lu ča su ove rike .g. ke ob'hode grad' ov' I reče mi anj(e)l' ove rike . g. imaju podobie na z(e)mli Ime rici tekućei medom' pison' Ime rici tekućei vinom tigar' Ime rici tekućei ul'em' ĵion Ime rici tekućei mlēkom'

48. + (Tih⁴⁷ Tikv 231) »... jegože ti (nyně) ukazuju...« (cit. Tih)

49. Tih⁴⁷: »... na brězč...« Tikv²³¹ ima samo: »... na rēčē toi...«

50. Tih⁴⁷: »... plodovъ . i .«

* cf. Apokalipsu Ivanovu: (Cap. XXII.) »Et ostendit mihi fluvium . . . in medio plateae eius et ex utraque parte fluminis lignum vitae, afferens fructus duodecim (Tih. Pav. ap.: plodovъ i.) . . . U pariškomp rukop. (lat.) . . . svako drvo nošaše dvanaest puta dvanaest plodova u godini.« U lat. (i ostalim rkp.) ova stabla su palme.

51. Tih⁴⁷ Tikv²³¹: »... fyniky...«

52. u Tih⁴⁷: »... Ī . lakotъ... k . lakotъ...«, Tikv²³¹: . Ī . lakъt . k . , . Ī . lakъt

53. Tih i Tikv nemaju: »... i to e zmla ta...«

54. + (Tih⁴⁷ i Tikv²³¹) »... na ezerē hērusiistēmъ...« Glagoljaški je kopista pogrešno prenio ime jezera s »herofime« (umj. hērusiistēmъ), a budući da ne spominje uopće jezero, tekst je na ovom mjestu smisaono defektan.

55. U Tih⁴⁷ i Tikv²³¹ ovo mjesto glasi: »... i vze me na korabъ zlat...« (cit. Tikv). »Pičl« u glag. tekstu uz opis nebeskog Jerusalema napominje izrazito Ivanovu apokalipsu (v. komentare) u kojoj se sreće isti rekvizit u anđeoskim rukama.

56. Da je glagoljaški kopista posebice imao u svijesti Ivanovu apokalipsu svjedoči i činjenica da se jedino u ovom, glagoljaškom tekstu spominje stijena od »dragoga kamenič« (latinska, grčka, sirska, koptska i dr. verzije takođe je ne spominju).

57. Tih⁴⁷: »... 1000 stolpъ...«

** Interesantno je da se u ovom odlomku glag. tekst podudara sa sirska verzijom u kojoj se, prema H. Duensingu (op. cit. 551/II) jedino govori o »dvanaest tisuća utvrđenih tornjeva koji su u njegovoj sredini« (nebeskog Jerusalema).

58. Tih ne spominje . . rijeke . . pa je tekst na tom dijelu nejasan.

59. + (Tih⁴⁸): »... olēja...«

60. Tih⁴⁸, Tikv²³¹: »... maslena...«

eprat⁶¹ I zato oni ki su v sēm' mirě s(ve)ti i biše nim' potriba jisti i piti a oni lakahu i žedahu za volju b(o)žiju . I zato vhode v grad' ovъ i daet' b(og)ъ nim' veliku čast' i veliko veselie . I poe me anj(e)l' i privede me nad' riku medvenu I vidih' tu isaiju⁶² i eremiju i ezekiju i amosa i mehič i zahariju I mnoge pror(o)ke i celovaše me. I rih' k' anj(e)lu ča e put' ov'⁶³ I reče mi to e put' proročaski i vsaki ki shrani d(u)šu svoju privede se simo v grad' ov' na mesto proročasko i celujut ju⁶⁴ i veselet se ob nei zač' da učini volju b(o)žiju I paki postavi me na sevěr'nuju stranu grada kadi biše rika vin'na . I vidih tu avraama i isaka i škova I mnogo prav(a)dniki i poz'draviše me i uprosih' ča e rika ova⁶⁵ I reče mi anj(e)l' vsi ki ljube g(ospod)a b(og)a privedut' se na mesto ovo I kada poidut' o' sega svita d(u)še nih' privedut' se pred' b(og)a

f. 4c i potom' dast' e b(og)ъ mihailu i prineset' e v grad' s(ve)ti // i veselēt' se ob' nei⁶⁶ I paki vede me i postavi me blizu rici ka teče ul'em' na zapad' sln'ca o(t) strani grada toga I vidih' tu muži i žene veselēci se i počhu i hv(a)lahu b(og)a I rih' gdo su ovi g(ospod)i I reče mi to esu ti ki se esu vdali vsim srcem' svojim' b(og)u i ti ki ne imihu v sebi niedne z'lobe i ki se veselahu o g(ospo)dini bozi bl(a)ž(e)ni esu i prihodet' v grad' ov' s(ve)ti I biše po srede grada oltar' velik' i visok' i biše niki ki stočše blizu oltara toga a lice nega biše světlo k(a)ko sln'ce i držaše v ruku svoeju sal'tir i gusli . I počhu pesan' g(lago)le pom(i)lui g(cspod)i anj(e)la svoego⁶⁷ i naplnaše se v(a)s' grad' pčsan' tih' I vsi na kup' anj(e)li slišahu glas' nega ki bihu na stlpěh'⁶⁸. I o'govarahu aleluē i tresiše se v(a)s' grad' o' osnovaniē' I rih' ki e ov' veliki g(ospod)i⁶⁹ I reče mi anj(e)l' to e david i to su n(e)b(e)skoga erusolima vrata i kada pride

61. Imena rijeka u Tih⁴⁸ su iskrivljena, ali identična s onima u glag. i Tikv²³¹ Na pr. *pison* (Tik *fison*) u Tih je *fisnii*, a *tigar* je *figrъ* itd.

62. Glagoljski kopista je, očito, bio u pravu kad je ranije (cf. varijantu 43) spomenuo Iliju (a ne Isaiju kao Tih i Tikv) jer se sada ponovno spominje *Isaija* uz ostale proroke. Tih⁴⁸ ne navodi Amosa.

63. Tih nema: »... ča e put ov'...«

64. + (Tih⁴⁸ Tikv²³¹): »... jako i druga...«

65. Tih nema: ča e rika ova. *Otuda pa nadalje bit će korištene i varijante iz srpskog rukopisa Pav. ap. iz zbirke P. I. Savostjanova* (ovdje dalje: Sav) koje *Tihonravov* navodi uz svoj tekst uz napomenu da je »... k sožaleniju v etom spiske Hoždenija utračeno načalo (op. cit. 58).

66. Tih⁴⁸ i Tikv²³¹ nemaju: »... veselet se ob nei...« nego: + »... čelujutъ je jako sna i brat(a)...« a zatim bi (prema Tih) trebalo dodati »... i rčētъ imy . poneže shraniste člvkoljubъ e pridete naslčduite gradъ ga našego i koždo po svoemu trudu priimy sъ stmi v grad bžii.«

67. Tikv²³² nema teksta od: »... pesan...« do »... svoego...« umjesto toga stoji: »... aliluija...«

68. + (Tih⁴⁸, Tikv²³², Sav) »... vratъ...«

69. U Tih⁴⁸, Sav pitanje glasi: »... kto si sutъ gi ... silnyhъ...«, u Tikv²³² isto kao u glag. samo je umjesto »... veliki...« tamo »... silni...«

c(ěsa)гъ h(rst)ь vavek' on' s velikoju d'rzos'tiju i c(ěsa)rstvovati vač'net' sam' I tada paki david' nač'net' peti al(elu)ě⁷⁰ I vsi prav(a)dnici pojut' š' nim' poslušajuće alěluě I rih' g(ospod)i kako li edan' dav(i)d' pričnet' priě vsěh' govoriti al(elu)ě. I reče mi an'j(e)l' poklě da e h(rst)ь sam' sin' b(o)ži i sedit' o desnoju b(og)a oca svoego I zato sam' david' poet' priě vsěh' na sed'mom' nebi⁷² I rih' g(ospod)i ča e al(elu)ě I reče mi an'j(e)l' pitaš' li me i išćeš' li vsega ča se govori al(elu)ě to e židovskim' gl(a)som' o božě i o an'j(e)lih' nego ovo e(st) otvorenje⁷³ al(elu)ě i to se di med' // dan' i amarimidim'^{73b} Sl(a)va b(og)u⁷⁴ i tako reći vsaki ki di alěluě⁷⁵ TO UPROSI B(LA)Ž(E)NI P(A)V(A)L' DA BI VIDIL' MUKE H(RST)ĚNSKE* Va ono vrime kada b(la)ž(e)ni p(a)v(a)l' rad' hotiše viditi vse krs'těn'skie muke . I v tom' časi pride k nemu an'j(e)l' i reče nemu⁷⁶ p(a)vle poidi da ti pokažu d(u)še nevirne i griš'ne da vidiš mesta kamo vedut' se I vzet' me an'j(e)l' i postavi me na zapad sln'ca i tu vidih' začelo neb(e)sko osnovano na velici rici vod'noi I uprosih' an'j(e)la ča e rika ova I reče mi an'j(e)l' ovo e rika ogan'na⁷⁷ ka pokriva vsu vselenuju⁷⁸ I vidih' riku ogan'nu poleću⁷⁹ i v' nei biše množstvo muži i žen' i bihu pogruženi v rici toi niki do kolena a niki do pasa⁸⁰

f. 4d
Pakao

70. U Sav »...: pače vřseh styhъ...«

71. + (Tih⁴⁹) »... pred nimъ...« Tikv²³²: + »... namъ...«

72. + »... si jako že byvajutъ na nbsi . tako i na zemli byvajutъ . nestъ bo *polza* (polza prema Tikv i Sav u Tih... bo lzě...) bezъ dvda prinositi žertvě prinosu telese i krovu hsovъ . jakože ni na nbsi sveršaetse ...«

73. Vrlo je zanimljivo da se glag. tekst i ovdje ponovno podudara sa Sav gdje stoji: »... razvřzenie...« dok je u Tih⁴⁹ ... proročenee...« (u Tikv²³² je taj dio nejasan).

73b U Tih⁴⁹... mědny namarymъ...«, Sav »... mědni amaridi^m (isto Tikv²³²)

74. + (cit. iz Tih⁴⁹, isto u Tikv²³² Sav) »... osnovavšemu vse . blgsvimъ kupno . i rěhъ ašte kto poetъ allugija . i stojašeja s nimъ ne pojutъ . grěhy li tvoręť . i ašte li kto bolęi zělo . predstavivšę vř grěšěhъ li sutъ (i ti ili ni sutъ Sav) i otvěštavъ angeľ reče ašte mogyi ne poetъ prezřę slovesa zla i lice ego (+ znai sicevago, Sav) prezoriva sušta i nedostoina slaviti ba stvoršago i.«

75. U ćir. tekstovima nema od: »... i tako...« do »... aleluě...«

* M. Tadin je ovo pogrešno transliterirao i razriješio kao: »muke geonske«. To su . . muke h(rst)ěnske . . što se uostalom vidi i iz slijedeće rečenice. Sličnih grešaka ima u Tadina priličan broj (naročito u transkripciji pjesme iz MS. Can. lit. 412.)

76. U ćir. tekstovima nema odlomka od: »Va ono... i reče nemu...«

77. U ostalim (ćir.) tekstovima (logičnije): »... čto e rěka si vodnaja i reče mu se estъ ōkiōnъ...« (Tih⁴⁹, Tikv = kyon²³²)

78. + (Tih⁴⁹ Tikv²³² Sav): »... i egda byhъ ob onu stranu ōkiōna i videhъ i ne bę světa na městě tomъ. nъ tma i skorbъ i tuga...« (dalje isto kao glag.).

79. I na ovom mjestu srpski tekst (Sav) ima isti oblik kao glag.: »... poleštu...«

80. Sav isto kao glag. tekst: »... do p(o)asa...« a ne: »...do pupu...« (Tih⁴⁹, Tikv²³² = popka).

- a drugi do pazuh' a niki do ust'nu a niki do vrha I uprosih' an'(e)la i rih' gdo su ovi g(ospod)i ki stoe v toi rici ogan'noi do kolena⁸¹ I reče mi an'(e)l' ovo esu oni ki nimaju ni teplo ni studeno i naš'li su se da ni su v čislě prav(a)dnih ni su v čislě grěš'nih^{81a} I bili su va vrime svoga života i prebivahu v grěseh i v ljubodeistve dari do umrtiě nih' I vprosih' an'(e)la gdo su ovi g(ospod)i ki su pogruženi više kolenu va ogni I r(e)če mi an'(e)l' to su ki gredu kь s(ve)toi crikvi ne za volju m(o)l(it)vi na za volju pripročih' besed' i blažnahu družih' o' m(o)l(i)tvi i kladihu [] lažu drug' na druga grdimi
- f. 5a besedami.⁸² // I rih' gdo su ovi ki pogruženi do pasa v ogan'i I reče mi ovo su ki pr(i)emljut s(ve)to telo i krv' g(ospod)a n(a)šega is(u)h(rst)a i tud'e blud' učine i v tom' prebivajut' doklě um'rut' ne ustaneće o' nego i zato tako goreť A gdo su ti ki su pogruženi do ust' va ogan' reče mi ovo esu ki pomigaju očima na ljubodečnie v crikvi⁸³ i za to tako mučēt' se A ovi ki su do vrha pogruženi va ogni A to su ki častni križ' držeći klnut' se nim'⁸⁴ I vidih' drugo mesto od' zapad'ne strane i on'di bihu raz'lič'ne muke i biše vse plno muži i žen' a rika oganna tečaše vrhu nih' I pozrih' i vidih' tu propast' veliku i gluboku velě i v nei množastvo d(u)š' ed'na na drugoi ležaše I biše gluboka tri tisuće lakat⁸⁵ i slišah e vzdihajuće i plačuće i vap'ěhu O g(ospod)i p(o)-m(i)lui n(a)s'⁸⁶ I uprosih' i rih' g(ospod)i gdo su ovi I reče mi to su ti ki ne imihu b(og)a na pamet ne m'nahu imiti b(og)a pomoć'nika I rih' k an'(e)lu glubina ova ka e toliko veliko gluboka muče li se dolika d(u)še I reče mi propast' ta toliko e gluboka koliko ako gdo podvigne kamik do kolena.⁸⁷ ž. let dna ne doidet' tolika e ěma ta I ako d(u)šu va nu vrgut' mnogo let' ed'va dna doidet' I ě slišeci to vzdah'nuh i splakah' se za vse s(i)ni č(loveč)askie I reče mi an'(e)l' zač' se plačeši esi li ti m(i)lostivii nere b(og)ь b(og)ь bo
- f. 5b blag' e vsim' upvajućim' na n' i podaet' vsakom po delih' n // ega kako učini na z(e)mli I pozrih' na ogan'nuju riku i vidih' tu stara č(love)ka i vla-

81. Jedino glag. tekst otpočinje logično klasifikaciju griješnika i muka ovim »... do kolena...« U ćir. tekstovima to dolazi tek u drugoj fazi kad glag. već ima: »... više kolenu...«

82. Glag. tekst detaljnije izvještava o grijesima ove kategorije griješnika. Npr. Tikv, — a gotovo isto Tih): »... si sut ishodešte is crkve i vdajušte se sami vь tužda slovesa...«

83. I ostali odgovori su u glag. tekstu opširniji. U Tih i Tikv²³³ to su oni koji (cit. iz Tih⁵⁰): »... obažajušte drug druga sobravšesę v crkvь hsvu...«

84. Ovog grijeha nema u ćir. tekstovima nego se kaže: »... a iže do brovii iže nami-zajut' drug druga... lajušte na bližnago...« (Tih⁵⁰ Tikv²³³)

85. Tih⁵⁰ i Tikv²³³: »... 300 lakotь ...« (cit. Tih) Sav: 300 tisuťь...«

86. + (Tih⁵⁰) »... i nikьgděže mlsti...« (»+ ne obrětoše...« Tikv²³³)

87. »...do kolena...« nelogično i očito pogrešno prema: »... kladenecь.« (Tikv²³³) kladęzь (Tih⁵⁰). Ćir. tekstovi nemaju: »... ž. let' ...« nego: »...pо množě...« (Tih⁵⁰, Tikv²³³)

čahu ga i pogruziše ga v' ogan'noi rici do kolenu⁸⁸ I pride an'j(e)l' temelih'⁸⁹ i imiše v ruku svoeju železo veliko i na četire strane biše oš'tro i nim' izvlačaše utrobu tomu starcu van' us'ti I uprosih' an'j(e)la i rih' g(ospod)i gdo e starac ov' ki ima toliko veliku muku. I reče mi to koga vidiši pop' biše i ne svršaše službi b(o)žie pravo i ne prestaše⁹⁰ jidući i p'jući i b'lud' čineći a ne prinošaše m(o)litve b(og)u i zato taku muku priemle I paki vidih' drugoga starca koga nošahu veliko žalost'na i . g .⁹¹ an'j(e)li ljuti tečaju š' nim' i pogruziše ga do vrha va ogan'noi rici i plamen' ogan'ni udaraše v lice nemu i kako bura i ne dadiše mu reći g(ospod)i p(o)m(i)lui me I uprosih an'j(e)la gdo e ov' g(ospod)i i reče mi an'j(e)l' ta koga vidiš' to e biskup bil'⁹² i ne svrševaše svoga reda dobro i ne hočeše va onoi dobroti kako biše položena na n' i ne prebivaše v s(ve)tom redu na z(e)mli i ne učini prav(a)dna suda i ne p(o)m(i)lova vdovice ni siroti ni stran'na ni uboga⁹³ i zato sada mu se dae po delih' nego . I vidih drugoga č(loveč)ka vlačući i pogruziše ga tudče blizu tomu va ogan'noi rici do pasa i bihota ruc(u)* nemu zlo rastegnuti i krvavi črvi nemu ispadahu⁹⁴ i iz' nozdar' i slišah' glas nega i vap'češe govoreći p(o)m(i)lui me g(ospod)i zač' sam' osuen veće vsih' ki su na ovoi velikoi mucu. I uprosih' gdo e ov' g(ospod)i I reče mi to e koga vidiš' d'ěk' bil' // i f. 5c ne svršaše svoga reda čast'no ni službi b(o)žie a jidiše prinos' s(ve)ti nedostoino⁹⁵ i zato neprestan'no priemlet' muke ove I vidih' paki blizu tomu drugoga č(love)ka koga vlačahu an'j(e)li ljuti s posramleniem' i vrgoše ga v riku ogan'nu i biše mu do kolena I pride an'j(e)l' ki biše nad tu muku i imiše v ruci svoei britvu veliku ražazganu i razreza usta nega i žzik mu ureza⁹⁶ I uprosih' gdo e ov' g(ospod)i i reče mi to koga vidiš' čtacy biše ki ljudi učaše a sam' ne činaše zapovedi b(o)žih' i zato tako mučit' se I paki vidih' č(love)ka v propasti veliko(i) na tom' mēs'ti⁹⁷ i biše v sredi toga města množastvo muži i žen' i črvi jidihu e a ja vidiv' i v'zdah'nuh' i v'splakah' se I vprosih' anj(e)la gdo su ovi g(ospod)i i reče mi to su ti ki su ožuru vimali i ožuru na ožuru

88. Tih nema: »... v ogannoi rici...« Tikv²³³ ima).

89. Tih⁵⁰: itměľudhъ, Tikv²³³: ineluh, Sav: (najbliže glag. i grčkom tekstu) timěľuhъ.

90. Sav ima adekvatno glag.: »... prestaše...« (Tih⁵⁰: »... pred'ostojaše...« Tikv: nema).

91. Od ćirilskih tekstova *jedino Sav* ima broj i taj se podudara s glagoljskim (. d . = 4).

92. Tih⁵¹ Tikv²³³ Sav »... episkupъ bě...«

93. + (Tih⁵¹) »... ubogoga (ne = suvišno) prezre...« u Tikv²³³ skraćen ovaj odlomak.

* greška, očito: ruci

94. + (Tih⁵¹, Tikv²³³) izъ ustъ...«

95. + (Tih⁵¹, Tikv²³⁴)... sbludi predъ bмъ...«

96. + (Tih⁵¹, Tikv²³⁴) »... i postenavъ, v'splakavъ...«

97. Ćir. tekstovi nemaju tekst od: »... I. paki...« do »... tom mesti ...« nego umjesto toga: »... i vidihъ množьstvo drugoe propastii na tomže městě...« (cit. iz Tih⁵¹, Tikv²³⁴).

- vzeše⁹⁸ i ne nadiču se imiti b(og)a pomoć'nika nego ofahu** na bogatstvo svoje i zato tako priemljut muku I potom' vidih' druge muži i ženi i biše město to veliko tvrdo z'lo⁹⁹ i biše kako stena ogan'na¹⁰⁰ okolu vidih' muži i žen' i sasikahu zubi ēziki svoje I rih' gdo su ti g(ospod)ji i reče mi to su ki se karaju v crikvi edan' z drugim' i druge o' m(ol)itvi o'vračahu a riči b(o)žih ne poslušahu i za nišće držahu s(ve)te knige i s(ve)to pismo i zato neprestan'no priemljut' muke ove I vidih paki stara č(love)ka v propasti velikoi do kolenu
- f. 5d i biše viditi // kako krv' I rih' ča e ovo mesto I reče mi an'j(e)l' tu propast ku vidiši va nu tekut' ove vse muke I v něi vidih' množastvo muži i žen' i bihu pogruženi do ust' va ogni.¹⁰¹ I rih' gdo su ovi g(ospod)i i reče mi to su ki su ljudi otrovali zlimi stvarmi i ne dadihu nim' pokoč doklē um'riše i zato tako mučet' se¹⁰² I vidi[h] druge muži i žene do polu gorihu i bihu očr'neni z'lo v propasti ogan'noi i vidih' plačući se I vprosih' ki su ovi g(ospod)ji I reče mi to su preljubodeinici ki imijući svoje žene i činahu s družimi blud' I žene takoe tim'e zakonom' čineći blud' z družim a sada tim'e zakonom priem'lju muku I vidih' tu divicu i imiše svitu okrvlenu i vidih četire an'j(e)le ki imihu v rukah' svojih' veruge želēzne ražazgane močno i položise e na grlo nee i vlačahu I paki ja v'splakah' se I vprosih' kto sut ovi g(ospod)ji i reče mi to su bile divice ke su divič'stvo svoje oskvrnile prič braka i zato priemlju ove muke I ošće pogledah i vidih' č(love)ka¹⁰³ ležēći i bihota mu od'rezani ruci i nozi i on'di biše velika slana i množastvo sniga i črvi ēdihu e I ja vzdahnuh i rih' k an'j(e)lu gdo su ovi g(ospod)ji i reče mi to su oni ki sirote i vdovice
- f. 6a ožalostiše i ufahu v bogatstvo svoje a ne m'nahu imiti b(og)a pom//oćnika i zato priemljut' muku tu I pogledav' i vidih' druge muže i ženi i višahu nad' riku ka tečaše i bihu nim' ēziki sohi od' velike žae i biše pred' nimi vsaki p'lod različni i ne dadihu im' ga okusiti I opitah' anj(e)la gdo su ovi g(ospod)ji i reče mi to su oni ki posteći i prič onoga vrimena razbiēju pos't'¹⁰⁴ i ne da-

98. Sav (poput glag.: »... lihvi na lihvi priemljušte...« Tih⁵¹ i Tikv²³⁴ imaju samo: »... lihvi prilagajušte...«

** ufahu

99. Treba kao u ćir. tekstovima: »... zēlo...« (Tih⁵¹, Tikv²³⁴)

100. Sav isto (cf. Tih⁵², nota 17): ṡgnaa, a Tih i Tikv nemaju tog pridjeva.

101. Tih i Tikv nemaju: »va ogni« Ovdje je u Tikv velika praznina. Izostavljen je, naime, opis 9 kategorija grijēšnika tj. jedan relativno velik dio teksta.

102. Prema Sav (Tih i Tikv nemaju) ovdje bi trebalo interpolirati: »... i vidēhъ tu muža raspēta strъmoglavъ nad rekoju ṡgnnoju i črvi besčislъnie ishoždaahu iz nego. i vъprosih' kto jest si gī sѡ estъ gratelъ žrъnovni. i sego radi tako mučimъ jestъ.« (cf. Tih⁵², nota 1).

103. Tih⁵²: »... muža i ženy...« (Tikv²³⁴)

104. Tih: »... alčbu...« Nema: »... i ne dadihu almužna ubozim...« U Tikv²³⁴ dolazi ovdje kategorija grijēšnika već ranije spomenuta u ostalim tekstovima (radi se o onima koji »sasikahu zubi eziki svoje«).

dihu almužna ubozim' i zato neprestan'no priemljut' muke ove I vidih' na tomъ mēs'ti množastvo muži i žen'¹⁰⁵ i plami ogan'ni udaraše nim' v lice I opitah' an'j(e)la gdo su ovi g(ospod)i i reče mi ovo su ki su lice svoje mazali¹⁰⁷ za volju ljubodečenie i zato priemljut' muke ove¹⁰⁸ I vidih' paki propast' veliku¹⁰⁹ i v' nei biše smola vrući i ležaše v nēi m'nogo muži i žen' krstēn' i z'viri trzahu e neprestajuće i ne mogahu reći pom(i)lui n(a)s g(ospod)i I vidih' an'j(e)la ki biše nad' timi mukami i velē pričaše i govoraše poznaite sina b(o)žiče prič sam' govoril' i niste me poslušali pročitah' vam' knjige¹¹⁰ i ne priēs'te pravoga suda b(o)žiče i zato dela vaša privedoše vas' v muke ove Az' že vzdahnuh' i splakah' se i rih' v kih' grisih' ovi esu g(ospod)i i reče mi ovi esu ljudi i žēne ki pogublahu v utrobi svoei ditcu da bi neroeni i tu su muži ti ki su š' nimi bivali a ta dit'ca proset' b(og)a // govoreći o b(o)ž(e) f. 6b prav(a)dni sud'če plati n(a)s na tih ki su n(a)s tako ožalostili oni bo n(a)še telo ras'činiše i s'tvar' b(o)žiju pogubiše ime bo b(o)žie imihu i zapovidi b(o)žie ne hranahu I podaše nas' v snidēnie psom' i svinam'¹¹¹ I vavrgoše e v riku ogan'nu¹¹² a dit'cu nih predaše an'j(e)lu vimelihu¹¹³ ki e nad' mukami¹¹⁴ oci nih' i mater i vavrgoše se va večnie muki¹¹⁵ Po sem vidih' č(lovč)-

105. + (Tih⁵² i Sav) »... visešta po persi i po vlasy...«

106. Umjesto ove kazne u Tih⁵² je: »... ѿктми želžnyma vlačahutъ ja.

107. + (Tih⁵² i Sav) »... ne svoihъ radi mužъ...«

108. Iza ovog izostavljene su u glag. tekstu 2 kategorije grijehnika: (cit. Tih 52—53) »I vidih drugija muža i ženy očervleny i bē vidēnye ihъ jako krovъ suštaja vъ propasti ognenēi (Sav: + teafi smrdeštago kameni) i tečaše ogyňa rēka. i vъsprosihъ. kto si sutъ. gsi i reč(e) mi si sutъ stvoršei bezakopъe v sodomēhъ i gomorēhъ. s muži zloobraznēe tēmže besprestani priemletъ muku svoju. i vidihъ drugyja muža i ženy ukrašeny. vъ svētljy rizy sušta že oslērъlenu očima. vsprosihъ kto sutъ si gsi. i reč(e) mi si sutъ. iže ot poganъ stvoršei mlstъ a bā ne poznavъše. tēmže besprestani vospriemljut muku svoju. i vozrehъ...« (Tikv kao i u nekoliko prethodnih slučajeva nema ovog opisa)

109. Nema Tih

110. + (Tih⁵³) »... i ne poslušaste...«

111. + (Tih⁵³) »... na porpаnъe...«

112. Tih nema: »... ogannu...«

113. »timēlēhu.«

114. Prema Tih trebalo bi interpolirati »...na prinošēnye prostrānъna mēsta mlsti...«

115. U glag. tekstu i čir. tekstovima Tih i Tikv izostavljena je ovdje slijedeća epizoda (cit. prema tekstu Sav): ... i po semъ vidēh plamenъ ogn'ny. i vъ nemъ beaše dubъ želžny. imi visotu .r. laktъ i na nemъ bēaše narodъ mnogъ mužъ i žēny. i visehu po kraeh duba togo za eziky i vъznъzēni viesējahuže i zmie po nimъ jadušti plъti ih i ne možahu rešti gī pomlui. i vъsplakah se azъ rēhъ kъ agglu čto (u Sav: greškom: i to) imъ sutъ grēsi. i reč(e) mi si sutъ iže ne sahraniše dvъstvа svoego do vremena. i potomъ oskvrъniše stjuju nē(d)lju igrajušte po subotam v(č)erъ. togo radi priemlutъ muky siē« (cf. Tih⁵³, nota 9).

ka¹¹⁶ opasana plat'nom' i plni biše pakla sm'rdeća¹¹⁷ i og(a)n'ne zmie lizahu krv' nih' po telu i imihu nogi i trp'tahu e i govorahu nim' zač' ne us'trgoste vrimene kada bi vam služiti b(og)u I opitah' gdo su ovi g(ospod)i i reče mi to su č'rnoriz'ci o'vrg'ši se s(ve)ta ovoga i obraza ki nosiše i ne učiniše ni-ed'ne m(i)losti i ne p(o)m(i)lovaše ni siroti ni vdovice¹¹⁸ i ne prinošahu m(o)l(i)-tve b(og)u i za mnogie lenos'ti sega s(vě)ta pohoti i an'j(e)li ljuti ob'hojahu ju sa silami vedihu e skozi vse muki. Vidiv'se e ki bihu v mukah' reše oju gore nam' da se mrtvi ne rodismo.¹¹⁹ I paki uzrih' inie k nim' govoreće na d'rugom mes'ti kada mi s vami v' mire bihomo i vas' vidihom v svetom' obrazě hoděće i zlo živući a mi takoe činahomo zlo i blažnahomo se ob' vas' govoreće ovo su rabi b(o)ži a sada vidimo da zaman' ste se nagovarali rabi b(o)ži kada ste i vi priš'li va ove muke Az' že to vidih' i splakah' se govore o ljuto rodu č(lověča)skomu. O ljuto griš'nim nač' se rodiše I reče mi an'j(e)l' f. 6c o p(a)vle eda ti m(i)l(o)st(i)vii esi // b(og)a b(og)' bo blag' e(st) i m(i)l(o)-st(i)vi sudac'¹²⁰ i ta tvorit' volju svoju n(a) nebesih i na z(e)mli. I paki splakah' se ljuto. I reče mi an'j(e)l' ča se plačeši ošće nisi vidil' velikih' muk, poidi vsled' meně i uz'riš' gorše muke sed'mericeju. I postavi me na zapad'nuju stranu muk' tih' kladez'cem i biše zapečaćen . ž . pečati. I reče an'j(e)l' k' an'j(e)lu ki biše nad muku tu o'tvori kladezacy da vzljubljeni b(ogo)m' p(a)v(a)l' [vh]odit' i da vidit vse muki zač' dana mu e oblast' viditi e. I reče mi stani daleče p(a)vle da budeši mogal' trpiti sm'rada kada o'tvori se muka ova. I zinu bez'dna izide s'mrad' ljut' i velik' i ne mogoh' trpiti smrada toga. I reče mi an'j(e)l' rih' li ti p(a)vle stani iz'daleka I pogledah' v muku tu i vidih' tu i biše k(a)ko kamin'e ogan'no goruće va vsih' uglěh' izozot ¹²¹ č(lově)ka vmesteć' I reče mi an'j(e)l' ako gdo vavržet' se v beznu kladez'ca i zapečatit' se v nei^{121b} jure ni ga pominanie va veki i nima priti pred' lice o(t)ca i sina i d(u)ha s(ve)tog¹²² I reh' gdo su ovi g(ospod)i ki [vav]rešćut se v kladezacy ov I o'tgovori an'j(e)l' i reče mi ki ne spovedaše da i(su)s' snide s n(e)b(e)s' ni da bi se rodil' o't d(e)vi marie . i ne verovaše v s(ve)toe telo b(o)žie i krv'

116. Tih⁵³: »... muža i ženy...«

117. + (Tih⁵³ Sav) »telfa«, u Tih je vjerojatno krivo prepisano pa umjesto: »... i ognь i změeve...« treba (kao u glag.) »... i ognь(n)i změeve...« (glag. ognne zmie).

118. + (Tih⁵³, Tikv²³⁴)

119. Tih i Tikv nemaju od: »... oju gorě... do... rodismo.«

120. + (Tih⁵⁴, Tikv²³⁵) »... popusti komuždo...«

121. Tih⁵⁴: »... uzota ego tьčьju čelověka vměštęta...« (ovdje moguće: uzosъt što je u glag. tekstu vjerojatno krivo prepisano iz predložka (Tikv nema)

121b. Tih i Tikv nemaju: »... i pečatlejutъ i o nemь...« kao Sav što odgovara glagolj. »... i zapečatit se v nei...«

122. Tih nema: »... sina...« Iz Tih⁵⁴ treba dodati glagoljskom tekstu: »... i s prsv̄tymi angly ego ...«

g(ospod)nju I vzeše me paki na zapad¹²³ i vidih' tu dol' velik' i dubok' i taman' i ležaše v' nem¹²⁴ množastvo ljudi i biše slišanie velika vap'ě i s'krštanie zubi i pozrih' i prosveti mi se I vidih' zviri o d'vi glavi i biše podobie nih' kako // z'mie i ujidahu nih' . i zima velika ishoče o^t nih' kako ne f. 6 d mogaše se trpiti . I opitah' ča e zima ova i o^tkuda ishodit' . ¹²⁵ I reče mi ni ovdi ino nego snig i groza. I rih' ako sln'ce vsičet' na ne sagrijut' li se I reče mi an'j(e)l' ako bi . ž . slnac' vsičlo na ne ne sagrijut' se nikadare da tolika zima ishodi iz' mesta toga I slišav' vz'dah'nuh' i rih' o gore grišnikom' bole bi bilo da bi se ne rodili griš'ni I v'si videći me plačuća me i splakaše se sa m'noju I potom vidih' nebo . o^tvoreno i mihaila arhan'j(e)la shodeća s neb(e)se i s nim' v'sa voin's'tvič an'j(e)lska i s'taše nad' mukami . Vidiv'se že oni ki bihu v mukah' . i v'zapiše rekuće p(o)m(i)lui n(a)s' mihaile arhan'j(e)le zavetu m(i)losti ti bo moliši¹²⁶ se za č(lovč)ki i v tvoimi m(o)litvami z(e)mlla doselě stoi . Vidihom' bo sud' i poz'nasmo sina božič a děl' nismo učinili da bismo ne prišli na ova mesta muč'nač ¹²⁷. slišasmo bo da nam' e dan sud' pravi prič nerě izidosmo o^t mira i pohoti zale ne daše nam' pokačti se O^tgovori mihail' i reče slišite v'si ki s'te v mukah' mihaila govoreća . ja přěd' g(ospodo)m' va vse d'ni i časi m(o)leći se za rod' č(lovč)ski¹²⁸ i za bezakoniě nih' ka sade-laše¹²⁹ . I sada govoru vam' ako gdo učini m(i)lostinju i trud' za ime b(o)žie nimat' priti v zalie muki I paki reče nim' kadi su m(o)l(i)tvi vaše¹³⁰ ke pogu-bis'te va vrime pokačniě da ne učiniste nied'ne m(o)l // (i)tvi b(og)u svoemu i f. 7a

123. + (Tih⁵⁴): «... o^t vsěhъ jaže vidihъ i vidihъ tu červъ neusipajušti. i město ideže estъ skrežetъ zubumъ...» (u Tikv²³⁵ jako skraćeno bez: «*město*» tako da je još nejasnije. Tamo naime stoji: «... i skrežit imušti . b̄ glavě(?)...» (a ne spominju se «zviri» (glag.) ili «červъ» (kao u Tih Sav) s «dvě glavě» (Tih i glag.). Ovo . b̄ . u Tikv s obzirom na to da b u ćirilskoj azbuci nema brojne vrijednosti — moglo bi (budući da se u ostalim tekstovima govori o «zviri» ili «červu» s «dvě glave») indicirati, eventualno, glagoljski predložak teksta Tikv (ili njegove matice) jer glagoljsko b ima brojnu vrijednost 2.

124. Ćir. tekstovi nemaju od «... tu dol' ...» do «... v nem'...»

125. U glag. tekstu se ne objašnjava na ovom mjestu da su to: «... glštei jako hssъ nēs(тъ) vstalъ izъ mrtvīъ...» (Tih⁵⁵, Tikv²³⁵ Sav), Ćir. tekstovi nemaju tekst od: «... i opitah» — «... ishodit...»

126. Tih⁵⁵: «... moli...» Sav i Tikv isto kao glagolj. tekst.

127. Ćir. tekstovi nemaju ovako jasnu interpretaciju kao glagoljski. U njima nedostaje tekst od: «... a del'» — «... da bismo...» nego umjesto toga stoji: «... ašte bo močno bē namъ...»

128. iza časi u Tih⁵⁵ dolazi «... jako ne zamedlihъ dne edinogo ni nošti...» a iza *človčьski* «... sami že ne premedliste ni edinogo dni tvoręšte bezakone...»

129. + (Tih⁵⁵, Tikv²³⁵) «... i predidoste vremę v suetv v neže bē vamъ pomenuti sę. Az že molih' sę do dъne i do nyne. dondeže posletъ doždъ na zemlju. dondeže zemlē prozjabnetъ plody svoimi.

130. Tih nema odlomka: «... kadi su molitvi vaše.» Tikv i Sav imaju.

zato vam' govoru plačite se zalih' del' vaših' i ě plaču se s vami I pav(a)l' plačet' se za vas' v'zljubljeni b(o)ži da p(o)m(i)luet' vas' g(ospod)ъ i podast' vam' pokoi I kada slišaše glas' ov' v'si ki bihu v mukah' vzapiše (v'si budušcei v mukah')* p(o)m(i)lui n(a)s sine b(o)ži p(o)m(i)lui ni prav(a)dni sud'če I vidiv' p(a)v(a)l' i reče p(o)m(i)lui g(ospod)i svoe sl(u)zi¹³¹ I pade mihail' na lice svoe i v'si an'j(e)li š' nim' tisuća tisućami padoše pred' licem' g(ospod)nim i v'si vkup' vapiěhu pomilui vladiko slzi n(a)še i obraz svoi . I pogledav' vidih' nebo gib'ljuće se k(a)ko d'rivo o^t vetra . i kada padoše pred' prestol' i vidih' . i . i . g . starce i . r . i . k . i . g .¹³² tisuća pokloniše se pred' prestolem'. I vidih tu oltar' b(o)ži i v'sa veselě viděh' i biše tu dim' blagouhan'noe vone bliz' prestola b(o)žič I paki slišah' gl(a)s' govoreći česa cić m(o)lite mi se vi s(ve)ti moi an'j(e)li I v' tom čase vzapiše v'si p(o)m(i)lui g(ospod)i rod' č(lo-věča)ski I paki vidih' nebo o^tvrš'to i sina b(o)žič shodeća s nebese i krana biše na glavi nego . i vidivše i vsi ki bihu v mukah' i vzapiše v'si ed'nim' glasom' govoreće . P(o)m(i)lui n(a)s sine b(o)ži ti bo esi pomoć'nik' všem' budućim' na neb(e)sih' i na z(e)mli i sada g(ospod)i p(o)m(i)lui n(a)s i poklē te uz'rismo počinus'mo o^t tuge našee. I pride gl(a)s' o^t sina b(o)žič k nim' i reče ko dobro delo učiniste mani da prosite o^t me // ne m(i)l(o)sti p(o)klē krv' moě proliěna e(st) za vas i nikadare ne pomenus'te me po licu b'en' bih' za vas' pred' pilatom¹³³ i ne obratis'te se ka m'ně trnovim' vin'cem bih' ven'čan' i ne poznaste¹³⁴ me . na križi vise vodi prosih' i ne das'te mi piti na pače daste mi oc'ta sa žličiju smišana i kop'em' rebra moě probodena biše za vas' i ne om(i)lorsrdiste se na me Poslah' k vam pr(oro)ki i učitele a vi za volju moju pobis'te e I za v'se to ovo daju vam m(i)lostinu mihaila cić velikoga arhan'j(e)la¹³⁵ i za prošenie s(ve)tih' an'j(e)l' moi' i p(a)vla cić vzljubljenago moego¹³⁶ i s(ve)tie radi matere moiee marie.¹³⁷ I vzapiše v'si ed'nim'

f. 7b

* Glagoljski kopista je ostavio na ovom mjestu i dio staroslavenskog teksta (ovdje u zagradama) koji mu je služio kao predložak.

131. Ćir. tekstovi »... sozdanъ...« (cit. iz Tih⁵⁵, Tikv²³⁶).

132. + »... životnyihъ...« Ćir. tekstovi (Tih⁵⁵, Tikv²³⁶) samo »... k . d . (bez tisuća) i bez . r . ispred (cf. glag.).

133. Ćir. tekstovi nemaju: »... pred' pilatom'...«

134. U Ćir. tekst.: »... takože ne pokajastesę...« (Tih⁵⁶, Tikv²³⁶).

135. + »... zaveta moego, a dalje umjesto: »i za prošenie...« stoji: »... i s nimъ suštih radi agglъ moiъ...« (Sav) slično Tih i Tikv.

136. + (Tih⁵⁶, Tikv²³⁶) »... jegože ne (hoću, Sav) hoštetъ oskorběti...« — dalje se ne spominje Bogorodica (kao u glag.), nego se nastavlja: »... pače bl̄gostyju moego voskr(ese)n̄ja rad(i) iz molitvyhъ se daju vamъ pokoi suštīmъ v mucč... i v dn̄i i v noštъ styja ned(ě)lę...« Ovaj odlomak izostavljen je u glag. pa je tekst nejasan na tom dijelu.

137. Cf. varijantu 136 (— završni dio)

glasom' rekuće Hv(a)lim' te sine b(o)ži i poklanaem' se tebe da si nam' dal' pokoi v dan' s(ve)tie nedilě O koliko dobro nam' es(t) pokoiti se v dan' s(ve)tie nedile i počtovati d(a)n' s(ve)ti nēdil'ni za spasenie duš' naših' zač' pristoī⁹³ griš'nikom' muka večna.¹³⁸ // I potom' prosih' an'j(e)la da mi pokaže¹⁴¹ Eden rai i reče mi poidi za m'nu da te vavedu v rai zač' te želiju viditi s(ve)ti i prav(a)dni v rai¹⁴⁰ I v'ze me sila d(u)ha s(ve)t(o)go i postavi me v' edome s koga adam spuen' bi i žena nega I všad' v rai (i vidih) . g . rike i opitah ke su rike ove i reče mi to su . g . rike Prva rika pisosn' ka ob'haě vsu z(e)mlju eliud'sku I druga rika nion' ova ob'haě vsu z(e)mlju etiop'sku i musisku I treta rika tigar' ka napaě suriju Četrta rika ka napaě s'redu reč'nu. I všad' v drugo mes//to i vidih' tu drivo vsaeno o^t koga korene vodi ishoěhu i tu f. 7c ishoěhu te . g . rike i d(u)h b(o)ži počivaše na drivi tom' i kada ta d(u)h' dihaše tečaju vodi i opitah' i rih' esu li od ovoga d'riva ove vode I reče mi prvič' priě nere nebo i z(e)mila bi učinena i priě v'lnenič v'sěh' vidimih' d(u)h b(o)ži nošaše se vrhu vod' i o'kle povelienem' b(o)žim' učini se nebo i z(e)mila d(u)h' b(o)ži počivaše na drivi tom' I ě me za ruku i vede me blizu k' drivu razumeniě dobr'a i z'la . i reče mi to e drivo kim' sm'rt' pride v' mir' i o^t toga d'riva v'zam' adam o^t ženi i s'ni izig'nan bi iz' raě I pokaza mi d'rugo d'rivo posrede raě i reče mi ovo e d'rivo životno i biše herofim' i plamen'noe oružie ko hranaše drivo to¹⁴¹ I pogledav' i vidih' děvu iz'daleča gredući i . u . an'j(e)l' pred' nju gredućih' i počěhu I opitah' i rih' gdo su ovi g(ospod)j I reče mi to e děva mariě mati g(ospod)ina I prišad'ši i poz'dravi me i reče mi mir' tebi vzljubljeni b(o)ži p(a)vle¹⁴² I paki vidih' tri greduće krasne zrakom i lica nih' svičahu se k(a)ko slnce I opitah' gdo su ovi i reče mi to su oci ijudaisci avraam' isak' i ěkov' I pridoše bliz' mani i celovaše me i riše mi radui se p(a)vle vzljubljeni b(ogo)mь i č(love)ki i an'j(e)li i ošće tim' govorećim' vidih' d'rugoga iz'daleka greduća i biše krasan' vele I opitah gdo e ov' g(ospod)j kras'ni velě i reče mi ne z'naš li ga p(a)vle to e moisei zakon'-nonosac muž' častiv' i prišad' ka m'ni i splaka se i potom' paki celova me i reče mi b(la)ž(e)n esi // p(a)vle i ja¹⁴³ veruju ričem' tvo(i)m'. I ošće mi f. 7d

138. + iz ćiril. rukopisa (cit. Tih⁵⁶, Tikv²³⁶): »... немлостивъ бо судъ, нестворѣму милостии...« (cf. ranije citirani odlomak iz Abrahamova viđenja)

139. Ovdje Pavao sam moli da mu se pokaže raj, a u ćir.: »... вслѣдѣствуй ми да те веду в рай...« (iz Tih⁵⁶, Tikv²³⁶)

140. + (Tih⁵⁷) »... se bo čajuti (Tikv pogrešno *čajut*²³⁷) tebe gotovi sušte na obrě-teněe tvoe s radost' i vesel'em...«

141. + »... mně že smotreštju dreva...« (iz ćir. rukop. cit. iz Tih⁵⁷, Tikv²³⁷)

142. + (cit. Tih⁵⁷) »... англмъ i člvkomъ, i ešte že toi glšte...«

143. U ćir. rukop.: »... i jazykь ...« (Tih⁵⁷, Tikv²³⁷).

govoreći š'nim¹⁴⁴ pride drugi vape i govore b(la)ž(e)n esi p(a)vle vzljub'leni b(ogo)m' i č(lově)ki i an'j(e)li I opitah' an'j(e)la gdo e ov' . i reče mi to e noi ki va vrime potopa os'ta i pride i celova me i ja celovah nega. I rih' nemu gdo si ti . i reče mi ja sam noe ki va vrime potopa bih' i sada ovo ti govoru p(a)vle da stah' . r . let delae z(e)mlju¹⁴⁵ po potope mučeći se i bih ob'lčen' rizami¹⁴⁶ i ne s'trigoh' vlas' . glavi moee . r . let' i ne približah' se k ženi moei . r . let' i vlasi gl(a)vi moee prevzidoše ras'teniem I govorah' ljudem' v letih' tih' pokaite se grede potop' vod'ni na vas' mir' a oni smiěhu se ričem' moim' i ne prestajuće sagrišahu vele zlo čineći dokle pogubi g(ospod)ь b(og)ь vsaku plt' na z(e)mli v koi biše d(u)h' životan.¹⁴⁷ Viite da ljubit b(og)ь prav(a)dnika na z(e)mli veće vsěh' sego s(vě)ta I ě tebi govoru pavle b(la)ž(e)n esi ti i b(la)-ž(e)n' č(lově)kь ki verue s(love)si tvoemu I obrač' se paki vidih' ina d'va greduća ka m'ni i opitah' gdo su ovi g(ospod)i i reče mi ovo e iliě i elisei i prišad'sha celovas'ta me radostiju velikoju vele i rih' nima gdo esta vi Otgo-vori edan' reče ě esam iliě pr(oro)kь b(o)ži a to e eliesi koga nigdore ne more o' ljub've velikie (bo)žie raz'ljučiti I ě š'nim' pom(o)lisva se i ne bi dažda tri leta i . e . miseci nepravdi radi č(lověč)skie Est bo b(og)ь prav(a)dan i istinan' i činit volju^{147b} svoju i daet' pomoć ugodnikom' nego I paki pom(o)-lisva se k' b(og)u i bi dažь po vsěi z(e)mli i tomu podobacet' sl(a)va i čast nine¹⁴⁸ i va veki věk Amenъ.

144. U glag. izostavljeno (cit. iz Tih⁵⁷, Tikv²³⁷) »...pridoše drugii i vidivše mę rkoša. ty esi Pavelъ *proslavlennyi* (ovo iz Sav) na n̄bsi i na zemli. i rekoħъ kto vy este i reč(e) pervyi azъ esmъ isaija ego že pretъrě manasija piloju drevěnoju. i drugi reč(e) azъ esmъ ieremeja robьenyi ot snvъ izlvъ pogublenyi i ešte semu gl̄štju...« (slijedi epizoda s Noem — kao i u glag.).

145. »kivotъ« (Tih⁵⁸), kovčegъ« (Tikv²³⁸ Sav). U tim rukopisima nema: »...delae zemlju po potope...«

146. + (Tih⁵⁸) Tikv²³⁸: »...ne svlača sę...«

147. Noevo pričanje je u glag. tekstu tečnije i nešto kraće (za 2—3 rečenice od onog u ćiril. rukop., iako je sadržaj uglavnom posve isti). Tekst koji nedostaje u glag. verziji, a koji bi trebalo interpolirati iza »...ugodnikom' nego...« glasi: (prema Tih⁵⁸): »Mnogazdy bo molęhutъ ego gl̄šte angli i reč̄ gъ poterpi dondeže ilъja pomolitse o bezdozdy povelju o semъ poslju dozdy na zemlju bu ž naše^m slava v vč̄k amiⁿ.« (isto Tikv²³⁸).

147b. Tih⁵⁸ nema: »...volju...« (Sav i Tikv²³⁸ imaju).

148. Ćir. ruk. nemaju: »nině« inače završeci se posve podudaraju u svim citiranim tekstovima.

KOMENTARI, TEKSTOLOŠKE VARIJANTE

a) *Neki elementi starozavjetnih i novozavjetnih apokrifnih apokalipsa u Pavlovoj apokalipsi*

E. Kautzsch u svojoj studioznoj tekstološkoj radnji »Apokryphen und Pseudepygraphen des Alten Testament« nagoviješta postojanje nekih veza između starije (II st.) Varuhove i mlađe (IV st.) Pavlove apokalipse.²³ Činjenica je međutim da su elementi ne samo Varuhove nego i ostalih starozavjetnih apokrifnih vizija (Enohove, Abrahamove i dr.) izvršili određen utjecaj na oblikovanje sadržaja pojedinih dijelova pa čak i na koncipiranje šire tematske osnove »Viđenja apostola Pavla«.²⁴

Hugo Duensing koji je obradio poglavlje o Pavlovoj apokalipsi u III (najnovijem, potpuno prerađenom) izdanju knjige E. Hennecke-a »Neutestamentliche Apokryphen« (Tübingen, 1964.) spominje takođe neke staro- i novozavjetne apokalipse koje su, prema njegovu shvaćanju, učinile autora Pv. ap. »ovisnim o apokaliptičkoj tradiciji«. On drži, između ostalog: »Deutlich ist, dass er (sastavljač Pv. ap. op. E. H.) den Stoff der Petrusapokalypse gekannt hat, wie sich das vor allem in der Schilderung der Straforte und hier besonders deutlich in der Strafertes für die Abtreibung Schuldigen zeigt... Andere Entlehnungen sind der Acherusische See..., das Treffen mit den Patriarchen, der Feurige Strom, der Engel Tartaruchos bzw. Temeluchos...« Osim što nalazi vezu između ove apokalipse iz kruga »prkršćanske apokaliptike« (— I pol. II st.) i Pv. ap., Duensing ističe da se prijevo preko jezera sreće i u apokalipsi Zephania, kao i anđeo — pisar, susret s pravednicima u nebu, »insbesondere mit den Patriarchen, Henoch, Elia und David.« Oprezno napominje i mogućnost event. veza s Apokalipsom Ilijinom i Testamentom Jobovim (sve op. cit. II/538.).

U ovom odjeljku pokušat ću — na osnovu slavenskih tekstova — pokazati neke sličnosti i veze između Pv. ap. i nekih starozavjetnih i novozavjetnih apokalipsi, o kojima se malo ili nikako pisalo u literaturi o tom predmetu.

²³ U poglavlju o grčkoj verziji Varuhova viđenja Kautzsch, naime, zaključuje »Ebenso sind mehrfache Berührungen mit der Apokalypse des Paulus nachzuweisen, die sich aber, abgesehen von einer Berührung mit Apoc. Pauli 4, S. 36,7 ff. in Apoc. Bar 9, alle auf § 12 unserer Baruchapokalypse beziehen . . . und die so eng sind, dass eine direkte litterarische Abhängigkeit kaum von der Hand zu weisen ist.« (op. cit. str. 447 I. dio, Tübingen, 1900.) Grčki tekst 12. glave Varuhova viđenja podudara se gotovo posve i u detaljima sa više citiranim tekstom iz ćirilskog Srećkovićeve zbornika.

²⁴ Dalje: Pv. ap., Varuhovo viđenje: Var. v.

Uvodni dio P^v. ap. (— od oznake A // — B // koji je u glagoljskoj verziji nešto kraći nego u Tih. ili Tikv. ruk.) predstavlja u stvari, proširenu parafrazu završnog odlomka Var. v. (V nebo: poklonstvo anđeosko — dolazak anđela pred Boga s molitvama pravednih i grijesima zlih). Razlika je u tome što u Var. v. anđele prima »prvonačelnikъ Mihailъ« (Srećkovićev zbornik), a ovdje »d(u)h' s(ve)ti«. U svemu ostalome *situacije* se podudaraju (mjestimice čak i doslovno).

Var. v. (Sreć. zb.)

»I videhъ iny ang(e)ly... bēhu drehli o grēshnyhъ ėlov(ė)cēhъ jako ne obrētajutъ u nihъ ničesože i vъrijahu ... ljute namъ ... jako... u nihъ ne obretajemъ ničesože pravedna a ašte jestъ vъzmož'no da ne bihomъ kb tomu (služenju griješnicima, op. a.) vъzvratili se... jako ubo i v crkvi pribēgajuštīmъ ženamъ ihъ i ot tudu izvodetъ je na bluđb ... i svaku nečistotu sьdejaše juže ne možemъ s nepokorivymъ ėlověky žiti.« (u Petr. zb.:...« ne moremo živeti u nih nečistoće...)

P^v. ap.

»I tada pridoše d'rugi anj(e)li ... ki plakahu se i ridahu ... mi pridosome o(t) omih' ki se vzivalu imenom krs'těn'skim i svoei plti služet' ... i niedne molitvi ne učiniše ... ėa nam est' potreba takim služiti grēšnim ėlovekom'.«

Dalje se tekstovi podudaraju ne samo u redosljedu, adekvatnom razvoju situacija, istim mislima nego i gotovo istovjetnim riječima:

Var. v. (Sreć. zb.)

»...nešt' vamъ poveleno otstupiti ot grēshnyhъ ėl(o)v(ė)kь no poveleno vy jestъ služiti imъ, don'deže pokajutъ se ašte li ne ... obratetъ se, azъ samъ sužđu imъ gl(agol)etъ g(ospod)ь.«

P^v. ap.

»I reče nim' g(ospod)ь zapovedaju vam da ne prestajuće služite im' dokle obratet' se (u Tikv. zb.: + pokajut se) ako li ne obratet' se oni imaju priti ka mně i ė imam' suditi nim'.«

I odlomak koji slijedi, u oba apokrifa je gotovo identičan:

Var. v. (Sreć. zb.)

»I reč(e) mi ang(e)lъ uzri Varoše i viždъ pokoište pravednyhъ [i paki poidi] i viždъ pokoišta nečestivihъ [i vzdihanie ih'] ėrvi ėdehu e i ne mogahu umreti A drugi do nebes vapiėhu govoreće pomilui nas sudie pr(a)v(a)dni...« (tekst u [] iz Petris. zb.)

P^v. ap.

»I reče mi anjel' poidi v' sled' mene Pavle da ti pokažu mesto s(ve)tih' da poznaeši mes'to kađi pravađni prebivajut' i kamo prinosit' se i poznaeši mesto grišnih' ... i pozrih' v ad i vidih' tu stole ogan'ně i muku strašnu i teškoću veliku i zabit' žestoku i tegobu srdac' ė(lověėa)skih'.«

I u Enohovej apokalipsi ima fragmenat gotovo identičan s ovim u Var. v. i Pv. ap. koji kratko prikazuje pakao i paklenske muke i koji je također vjerojatno autoru Pv. ap. poslužio kao izvor ideja za njegovu viziju.

»... I viděhъ адъ ѿ'верстъ (prema: Tihonravov: Pamjatniki... I/ 22 — dalje prema izdanju M. Sokolova »Slavjanska kniga Enoha Pravednago« Moskva 1910)... i pokazasta mi tu město strašno želo, vsěka mōka mučenia ... ljuta tьma... i nēs(тъ) tu světa i ѿгнь mračenъ vъzgaraet se vynō, i rěka ognьna... ѿvōdu ѿгнь a ѿvōdu... ledъ žežet i zebet (cf. Pv. ap. l. 6 d:... i zima velika ishočše o' nih'... ni ovdi ino nego snig... i agg(e)li tužni nem(i)lostivy nosěšte orožia naprasna mōčēšte nem(i)lostivno... itd. Sav taj rekvizitarij paklenih muka iz Varuhove i Enohove apokalipse crvi, ognjena rijeka, led, zli anđeli mučitelji) oživio je, u nizu proširenih detalja, u Pavlovoj apokalipsi i prerasio konačno, u samostalan spis.

Citirani odlomak iz Ms Can. lit. 414 samo najavljuje, međutim, (kratkom vizijom paklenskih muka) kasniji razvoj sadržaja u Pavlovoj apokalipsi — put kroz pakao — koji, tematski, predstavlja centralni dio spisa.

Između ovog uvodnog dijela apokrifa i prikaza trećeg neba i konačno — paklenih regija, interpoliran je, kao kompozicijska spona, jedan odlomak o suđenju dušama. Taj dio ima također djelomice svojevrstu paralelu u starozavjetnoj apokrifnoj literaturi — u Viziji Abrahamovoj:

Glagolj. Abrahamovo viđenje (iz: MS. can. lit. 414 — Bodlejana, odlomak iz f. 13v-16).

»I r(e)če Avram' hotil' bim' da bi me dovel' do sudnega mesta da viju k(a)ko sudacъ sudit'. Tagda Mihovil' poem' Avraama i vede ga na mes'to g'di biše sudi sliša vap'juću d(u)šu v mukahъ i kričeću i govoreću p(o)m(i)lui me gospodi. I reče sudac' kako te hoću p(o)m(i)lov(a)ti a ti hćere svoje ne ti pomilovati nego v's'ta na plod' črěva tvoego i pogubi i. Ona že o'govori i r(e)če ne pogubi me g(ospod)i ere oblagana esam' Sudi se r(e)če prnesite pameti nee napisane I se herofimi nose knigi dvoe i bi š nimu m(u)žъ velik' velě imie gl(a)vi svoei krune tri... I držaše muž on' trst zlatu i r(e)če k nemu sudi obliču grehi d(u)še ove. I raz'grnu knige ke nošahu herofimi i poiska grehi d(u)še i o(t)govori i r(e)če o duše okan'na k(a)ko ti govoriši ne sagraših'... i .. grehi nee obliču ča biše učinila. vzeše sluge ogan'ně d(u)šu tu i mučahu ju.

Pv. ap.

»... i tudie druga d(u)ša ... plakaše se gorko govoreći o pravad'ni sud'če ... o gore m'ně koliko osuena esam'...

I r(e)če k nei b(og)ъ ... ti si ... bila ... nem(i)lostiva... zač ne učini m(i)lostine priě umrtiě tvoega. I r(e)če d(u)ša ne sagraših' g(ospod)i ništarъ [...]. I slišah' pravadnoga sudca govoreča da pridet' anj(e)l' d(u)še see... I tud'e sta i d'ržaše v ruci pisane v'se grehi nee ... i r(e)če (sudac, op. aut.) spovii vse grehi nee I progneva se g(ospod)ъ b(og)ъ prav(a)dni sudac' na nu kada r(e)če ne sagraših' g(ospod)i ništar' I r(e)če ti lažeši ... taj tekst dolazi inače na mjestu [] zagrada ... i zaklopit ju v tannici adskoi i vavržet' se v muku.«

Koncepcija i sadržaj upoređenih odlomaka očito se posve podudaraju samo što je u Abrahamovu viđenju sudac Abel, a »muž velik... imie krune tri« Enoh, dok u novozavjetnoj Pavlovoj apokalipsi te uloge preuzimaju Bog (sudac) i anđeo (čuvar knjige grijeha). Osim toga taj je fragmenat, posluživši kao tematska, idejna okosnica, u Pv. ap. prerastao iz epizode u opširan prikaz suđenja dobrim i zlim dušama.

Eklekticism i kompilativni karakter Pavlove apokalipse, čiji se autor, očito, često koristio materijalom starozavjetnih vizija, interesantno demonstrira i prikaz trećeg neba koje je ovdje »mesto pravadnih« kao i u Enohovo apokalipsi. Na samom početku ovog odjeljka spominju se »vrata i 2 stlpa zlata ... i 2 skrižali zlati i na stlpu ... vse plno pism(e)n ... i ... ovdje su pisana i imena pravadnih' ... (koji će ući u nebo.) U Varuhovom viđenju to stoji na početku *petih* nebesa (dok se u trećem nebeskom krugu nalaze »inoobrazni« oni »ki hotehu stlp' zidati« tekst iz Petris. zb.): »I postavi me na . 5. neb(e)si i pokaza mi vrat(a) prevelika i behu pisana na vratehъ tehъ imena čl(ove)ča. I reče mi ang(e)lъ imъ že jestъ vъniti sěmo těhъ imena napisana sutъ zdě.« Detalji opisa *trećeg* neba iz Enohove ap. iskorišteni su u Pv. ap. u dva navrata:

1. pri slikanju trećeg neba
2. pri opisu Edena

Enoh. apok.

»... vъzvedosta mę na tretoe n(e)bo ... I videhъ vъsě drěvesa bl(a)gocvětna i plodi ih zreli i blagouhannii ... i posrěd drěvo žiznъno na městě tom na nem že počivaet g(ospod)ъ egda vъshodit vъ rai. ... Ishodita . 2. istočnika, edinъ točit med i mlěko i (drugi, op. a.) elei i vino i rashodit sę na . 4. česti ... ishodet vъ rai Edomskъ.«

Pv. ap. (III nebo)

»... i vede me na treto nebo ... (i postavi me pred vrati...) I vidih' po nei reku tekuću mlikom takoe i medom I bihu na sredi (u Tih: na brězě) rike te driva vsaena ka imihu plod va vsako vrime ... i bihu vele slatki.«

*

Te se . 4. »česti«, kao 4 rijeke (cf. Genezu II), spominju i u opisu »nebeskog Jerusalema«: I rih anjelu ča su ove rike . 4. ke obhode grad ov': ... ime rici tekućei medom pisom... tekućei vinom tigar... tekućei ulem jion... tekućei mlekom eprat

Pv. ap. (Eden)

i vidih tu drivo vsaeno o^t koga korene vodi ishočhu i tu ishočhu te . 4. rike ... prva rika pisosn ... druga rika nion... treća reka tigar ... četvrta rika (efratъ — iz Tikv. zbor. — ovog imena nema u Oxfordskom kod. 414)... i d(u)h b(o)ži počivaše na drivi tom.«

Neobično interesantna je uporedba slike »nebeskog Jerusalema«, iz Apokalipse Ivanove i onog u Pavlovoj apokalipsi, koja pokazuje niz dodirnih tačaka između jednog i drugog opisa u tim novozavjetnim vizijama. Ta je uporedba to zanimljivija ima li se u vidu posebno mjesto koje Ivanova apokalipsa zauzima među kanonskim spisima.²⁵

Apokalipsa Ivanova (prema tekstu J. Hamma u cit. raspravi):

»I pride edinъ otъ ž. anđelъ imuštihъ . z. fiel... .. pokaza mi gradъ veliki sveti erusolimъ nizhodeštъ sъ nebese. imuštъ slavu božiju i svetilo ei podobno kameni dragomu... imuštъ stěnu veliju i visoku . imuštъ vrata . vi . ina vratěhъ . vi . anđela... ot istoka vrata . g . e . ot sěvera vrata . g . e . ot juga vrata . g . e . ot zapada vrata . g . e . i stěna gradu imušti osnovanii . vi . (12 E. H.) ... i bē sъzdanie stěni ego asъrъ i gradъ zlato čisto ... osnovanie stěni gradu vsacěmъ dragimъ kameniemъ ukrašeno osnovanie.«

Pv. ap.:

»...i vidih da vze anjl' piěl zlatu i počehu preda mnoju an'jli dokle pridismo v' grad hv' sti ersimъ ...i²⁶ vidih' v gradu tom' svēt svlii slнца i veće se siče nere ovъ svēt' i biše vas' zlat' i biše ograeñ dvima na des'te zidoma²⁷ i vsaki biše ot dragoga kameniē I biše v nem . bi . tisuć stlpi i . g . rike ob'hoēhu grad' ta I biše od zapada grada toga tekući rika međ'vena A ot južne strani rika mlēč'na A ot vstoka slнца rika vin'na A ot severa rika olēina

Izuzme li se činjenica da u glagoljskoj Pv. ap. rijeke zamjenjuju gradska vrata (u Apok. Ivan.), opisi se podudaraju čak i u detaljima što dopušta pretpostavku o eventualnom utjecaju Apokalipse Ivanove na Pavlovu u ovom detalju.

b) Važnije tekstološke varijante

Glagoljska verzija Pv. ap. uglavnom se podudara s ćirilskim tekstovima koje su objavili Tihonravov i Načov izuzev jednog kraćeg uvodnog odlomka parenetičkog karaktera kojega u glagoljskom spisu nema i koji priopćujem prema tekstu Pv. ap. N. S. Tihonravova (str. 40):

»Въ slovo g^{ne} ko mně glē rči ljudemъ simъ . dokolē sagrěšaete i prilagaete grěhy na grěhy . i progněvaete gā bā stvoršago nbo i zemlju . i vy narečajutese bžija čada . a dēla dējavol'skaja dējajušte . hodē v derznoveni bžii . nišetujušteže pltju . pokaitesē nynē i razumēite jako vsē tvarь povinuet'se bu . čiveštvo že edino sogrišaētъ . mnogašdy slnce

²⁵ Cf. J. Ham, Apokalipsa bosanskih krstjana, Slovo 9—10/1960, str. 43—47

²⁶ Jedino glagoljski Pv. ap. tekst spominje ovo: . . . s(ve)ti er(u)s(o)l(i)imъ . . .

²⁷ U tekstu iz Tikveškog zbornika: . . . dvěma stěnama . . . U Ivanovoj apokalipsi: » . . . habentem portas duodecim« (XXI, 12).

velikoe světloe molěšęęę bū glē. g^{sn} be vsederžitelju dokolē upoziraju na bezakonja i nepravdy člvčskyja. povelī ubo da stvorju po moei silē. na nih̄ da razumējūt jako t̄ esi b̄ edin̄ i paky by^s gla^s k nemu glē. svēdē si vsę. jakože oko moe vidit̄. i uho moe slyšit̄. člvkoljubie moe ožidaet̄ sih̄ doideže obratętę i pokajutę. ašteli ne pridut̄ ko mnē. az̄ im̄ sužju. mnogašdy i luna i zvězdy vprašahu bā. i rēša gī be vsederžitelju nam̄ esi podal̄ oblasti nošti. dokolē pozrim̄ bludystvo i krovoproljbanje. jaže tvoret̄ snve člvčstii n̄ povelē nam̄. i s̄tvorim̄ na nih̄ po silē naŝei da poznajut̄. jako ty esi edin̄ b̄ i by^s gla^s k nim̄ glē. i re^s az̄ svēdē vse si. jaže oko moe vidit̄. uho moe slyšit̄ n̄ dolgo-terpēnje moe ožidaet̄ na nih̄. dondeže obratętę. i pokajutę. ašteli ne pridut̄ ko mnē. az̄ im̄ sužju. Mnogašed̄ že vody vprašahu. na sny člvčskyja. i rēša gī be snve člvčstii. oskverniša stoe tvoe imę v nas̄. i by^s gla^s i rēe az̄ svēdē vsęčbskaja prež bytja ih̄. dondeže obratętę. jaz̄ im̄ s̄u. Mnogašed̄šeže i zemlę vopriet̄ k bū. vprašajuštju na sny člvčskyja. i rēe g^{sn} vsederžitelju az̄ rače vseja tvari osužna esm̄. ne mogušti terpēti bluda i razboistva. i tadby i klętvu. i volhvovanja. i obaženī člvčbsk̄. i vsēh̄ zoľ jaže tvoret̄. jako ocju vstati na sna. i snu na oca i br̄a na brata. i stranynomu na stranynago. i oskverniša ženu bližnego svoego i ocju vzlęsti na lože snovne i snu takože vzlęsti na postelju oca svoego. i vsim̄ sim̄ oskverniše męsto stoe tvoe. ne prinesušte žertvy imeni tvoemu. temže osužena esm̄ rače vsei tvari. ibo ne hotęšti podajušti krępostju svoeju plody sim̄ člvčskom̄. n̄ povelē mi i ne podam̄ krępostju moeju plodov̄ i by^s gla^s gn^s i rē. az̄ vidē vsę inę i togože ukryetę grēh̄ svoih̄. o mene i bezakonja az̄ vidē. moja bl̄t̄ ožidaet̄ ih̄. dondeže obratętę ko mnē. ašteli ne pridut̄ ko mnē. az̄ im̄ sužju. Vidite ubo. snve čelovčęstii. jako i vsę tvar̄ povinuetę bū. člvčstvo že edino sgręšaet̄. sih̄ vseh̄ radi ... (i dalje kao u glagoljskom: snove člvčstii blgvte bā. besprestani na vsęk̄ dn̄...)²⁸

Usporedba uvodnih dijelova citiranih tekstova (od mjesta otkuda počinje glagoljska verzija) veoma jasno pokazuje odnos među njima, njihovu pripadnost istoj redakciji:

Tih.

»Snve člvčstii blgvte bā besprestani na vsęk̄ dn̄ i na vsęk̄ čas̄ ježe ašte. rače zahodęštju slncju vsi angli ljudestii mužī i ženy idut̄ k bū. poklanętę emu i prinosęt̄ dela člvčska. jaže sdęjaša o' zautra i do večera. ljubo zlaja ljubo dobraja. i est̄ angl̄ iže idet̄ radujasę. nad̄ člvka v nemže živet̄ i est̄ drugyi angl̄ iže idet̄ plačasę nad̄ člvka i egda ubo budet̄ pervago dni nošti. v̄ t̄ čas̄ angl̄ kyihuboždo ljudii i koegoždo dožida. mužī i ženy hranęi nabdeī po obrazu b̄žju sut̄ člvci suštei vsi. takože i zautra. v̄ pervyi čas̄ dne poidut̄ angli i mužī i ženy. k bū poklonitę emu. vsę dęla jaže sdęja kogoždo ih̄ ljubo zlaja. ljubo dobraja koegoždo dni i koejaždo nošti otvēt̄ dađę dęla čelovčca prinosęt̄ k̄ bū. Vam̄ glju snm̄ čelovečskym̄. blgoslovite bā na vsę dn̄i bezysprestani. v̄ ućinenyi čas̄. ubo angli ih̄ ubo raduještę. kupno idut̄ k̄ bū. takože i vsi iže plačut̄ i rudadjut̄ idut̄ i ti bū na pokloneņe v̄ ućinenoe vremę ... (str. 41)«

²⁸ Ovo je 6. glava prema latinskom tekstu iz Pariškog rukopisa (kao najcjelovitijeg teksta Pv. ap.) i rukopisa biblioteke St. Gallena. Glagoljaški tekst počinje 7. glavom.

Tikv. zb.

Snove člv̄cs̄ci bl̄vite b̄a bezpr̄estanija na vsak̄ čas̄ i na vsak̄ dn̄. i jeste rač̄e zahod̄eštu sl̄ncu. vsi aggl̄i ljud̄sci... n̄ poklanajut' se b̄u i prineset' d̄ela člv̄ča. jaže s̄tvořiše o' sutra do v̄čera ljubo zla ljubo dobra. i jest' aggl̄ ježe radujese idet' na člv̄ka v̄ nem̄ že živet'. i jes(t) drugi aggl̄ toi na člv̄ka idet' i plač̄et'. jegda zaidet' sl̄nce. i jegda budet' prv̄i čas̄ nošti. togda aggl̄i koždoi muž' i k̄ždo žen' hranu ... bdje po obr̄azu b̄žiju takod̄e i za utra v̄ . ā . čas̄ dne. poidut' aggl̄i k̄ždo muž' i žen'. k̄ b̄u poklonetse. i v̄sa d̄ela jaže s̄d̄ela k̄ždo. ili zla ili dobra. prinosit' k̄ b̄u i o'v̄et' dajut' vam. vam̄ gl̄ju sn̄ove člv̄cs̄ci bl̄svite b̄a na vsak̄ dn̄ i v̄ učineni čas̄ jeho... i v̄ učineno vr̄me... (str. 225)«

MS. Canon. lit. 414 (glag.)

»Si č̄sci ml̄ju vs' neprestajuće hl̄ite i bl̄vite ḡdina b̄a va vsako vr̄me i na vsake č̄ase i na vsake dni i noći. Kada sl̄nce zaid̄e tada vsi an̄jli ki služe ljudem' na zml̄i gredu pre(d) b̄a pokloniti se b̄u i prinoset' pred' b̄a vsa dela č̄ska ka učini č̄k̄ o' jutra do noći dobra i zla I ovi an̄jli ki gredu k ljudem' komu služ̄et' vesel̄ći se zač' dobro delaju oni poli kih' živu. Se su druž̄i an̄jli ki gredu plačući se k ljudem' zač' zlo č̄ine poli kih' živu I kada zaidet' sl̄n'ce' i kada budet' prv̄i čas̄' noći v' ta čas̄ v'si an̄jli v'si mužski i ženski ki e hrane po obr̄azu i po podobiju b̄žiju i esu kako i č̄ci Takoe i zajutra kada hoće sl̄n'ce iziti i v' ta čas̄ paki pridut' an̄jli muž'ki i žen'ski pridut' k b̄u i poklonet' se nemu i prinesut' vsa dela ka učini č̄k̄ o' več̄era do jutra ili dobra ili zla I otgovor' dadet' pred' b̄m̄ vs̄eh' del' č̄skih i prinoset' e k b̄u i zato v̄m̄ to govoru sinom̄ č̄skim bl̄vite b̄a neprestanno va vse dni i č̄asi i v učineno vr̄me...«

c) *Odnos glag. verzije prema ostalim ćirilskim tekstovima*

»Slovo sv. Pavla o ishod̄e duševn̄em̄« koje je (prema zborniku za putnike B. Vukovića iz 1520.) izdao S. Novaković u svojim »Primerima« (str. 437—440) predstavlja sažetu redakciju *uvodnog* dijela (i to ne cijelog) Pavlove apokalipse i počinje isto kao i glag. tekst (bez uvoda karakterističnog za ćirilske verzije, kojeg sam ovdje citirao prema tekstu N. S. Tihonranova) riječima: »Synove človeč̄bs̄cii blagoslovite Gospoda ... Tekst prikazuje poklonstvo anđela i dolazak duše pravednika na »m̄esto sudnoe«. Epizoda s grijeshnikom se ne spominje. Tekst završava kratkom poukom. Ova redakcija se, u dijelu teksta apokalipse koji obuhvaća, pridržava redosljeda, osnovnih misli pa čak i gotovih formulacija *pune* redakcije, ali se od nje razlikuje znatnim kraćenjima. Tako je npr. dio uvodnog odlomka koji govori o dolasku anđela dobrih i zlih ljudi na poklonstvo ovdje sažet na dvije rečenice (koje citiram radi uporedbe): »Est' bo aggel' dobrogo človeka i idet' raduje se k̄ Bogu. est' aggel' zlago človeka i idet' plače se k̄ Bogu...« U našoj glag. verziji taj odlomak obasiže oko 25 štampanih redaka. To može, u izvjes-

nom smislu, poslužiti kao primjer tekstovnih odnosa. U Vukovićevu tekstu isto tako nema nekih relevantnih tekstovnih varijanata koje ne bi bile poznate iz ranije provedene analize. Ovaj se tekst inače (što je konstatirao već i Polivka, »Starine« 21, str. 218) podudara s ruskim tekstom u Pypinovom zborniku apokrifnih tekstova.

Zanimljiv je odnos relativno kratkog rukopisa pod zaglavljem »Otkrivenije svetoga apostola Pavla i vidēnije mukam... (koji je u spomenutoj knjizi »Starina« priopćio Polivka) prema punoj verziji. Ova redakcija predstavlja, ustvari, posve slobodnu obradu pojedinih momenata vezanih uz prikaz paklenskih muka citiranih u Pavlovoj apok. i nekim drugim apokaliptičkim eshatološkim tekstovima. U početku se uzgred spominje put u III nebo i potreba svetkovanja »svetyje nedēly« (dakle ono što dolazi iza opisa pakla u punoj redakciji) a onda slijedi prikazivanje nekih kategorija muka, u vlastitoj interpretaciji autora te kompilativne verzije. Tako npr. one »koi behu raspeli hrsta drēva ih i listie rezaše jako britva.« I ovdje se spominju (vrlo kratko) muke u ognjenoj rijeci, muke trovača, lihvara i sličnomu poretku koji, najčešće, nema veze s onim u Pav. apok. U ovom tekstu, međutim, ima jedan interesantan detalj vezan uz slijedeći odlomak: »I ešte vidēhъ bratije rēku črnu ogannu i behu v nei črvi kojiždo požirahu človēky. A vrhu reky... bēše mostъ tanakъ jakože vlasъ i po nem prehoždahu duše pravednyje a grešnyje padahu vъ rēku...« Ta se epizoda s mostom ponavlja i na kraju ove verzije: »... i videh edinu dušu hoteštu preiti mostom tankim...« Poznavaoca stare književnosti ovo će odmah podsjetiti na Tundalovo viđenje u Lulićevu latiničkom zborniku s kraja 1657. (cf. Ivšičevo izdanje teksta iz Lulićeva zbornika »Starine« 41, str. 139.), u Petrisovu glagoljskom zborniku iz druge pol. XV st. (cf. Jagićevo izdanje iz Petrisova zb. Archiv XXV, str. 507—513) i na »Čistilište sv. Patricija« (iz Ms. Can. lit. 414, cf. Ivšičevo izdanje u »Starinama« 41, str. 117.) u kojima se takođe na citiranim mjestima sreće epizoda s mostom preko ognjene rijeke *čega u Pv. apok. nema.*

d) Odnos prema srodnim glagoljskim tekstovima

U već spomenutom glagoljskom rukopisu ljubljanske bibl. (fut. 368. 3) ima jedan članak koji počinje riječima: »Blaženi paval' o ishodi duš'...« U prvi mah moglo bi se pomisliti da se ovdje radi o nekoj redakciji Pavlove apokalipse, ali se pričanje o odlasku duša s ovoga svijeta (prema Pavlovoj apokalipsi) svodi na svega nekoliko rečenica uvoda u kojima se priča kako po pravednu dušu dolaze »blazi anđeli« i »celujut ju s radostiju«, a zli »iskavše dēl' svojih' i ne obret'še vratet' se v mēšta svoč s' studom'«. Zli su anđeli opisani kao: »... rogati i črni i strašni i smradni tresući rozi ... kluće ...«

itd. Taj kratki odlomak (10 redaka) završava riječima: »Se ispisa sveti paval' o ishodi duš'«. Dalji razvoj pričanja o tome što se dešava s dušom kada čovjek umre, dolazi iza napomene: »I tako e skazane kako 2 anjela govorista svetom ocu Makariju egda človek umiraet' pridut anjeli dobri i zali ...« Iza toga slijedi opis prenošenja duša na sud — prvo pravedne, zatim griješne koju: »... anjeli povedut' ... čreza vsa nebesa dokle postavet ju před bogom i privodet ju do dan' 40 ...« Togo radi do 40 dan' da bližni nee molitvu tvoret erei i tako tvoriti imaju v prvi i v treći dan i v 7 i v 30 ni...« Pričanje o »pravdi« nastavlja se dalje u vezi s tih 40 dana, a zatim je umetnuta epizoda o Makariju i lubanji koja je gotovo identična s onom iz Grškovičeva zbornika (16. st)²⁹. Svršetak predstavlja poziv na milosrđe i poštovanje nedjelje.

Cijeli taj glagoljski tekst očito je samo nekim općim reminiscencama vezan uz Pavlovu apokalipsu koja se na početku i spominje kao poticaj (... se ispisa sveti paval' ...) za vlastitu, slobodnu obradu te omiljele teme o »izlasku duša« koja je ovdje vezana uz Makarija.

Tekst pod naslovom »Čt(e)nie ot duš' ke su v' p(a)klě« u Vinodolskom zborniku (15. st) predstavlja posebnu redakciju Pavlove apokalipse koja govori samo o paklenskim mukama. Taj tekst je, vjerojatno, prijevod s latinskog. Ovdje se, poslije prikaza ognjene rijeke što teče mjestom koje se zove »Mišlenie«, spominju i detalji kojih nema u punoj verziji: muke pred paklenim vratima — goruće drvo s griješnicima obješenima za razne dijelove tijela — i tisućglavi zmaj »Partimun« (i odmah prijevod: »to se dē Plodnik...« što je očito izvedeno prema lat. partio, -onis = rađanje). Nakon kratkog opisa raznih kategorija griješnika i muka koje su uglavnom adekvatne onima u punoj redakciji, Pavao ugleda 7 duša, koje jaučući, praćene zlim dusima, odlaze u pakao, a vidi i uznošenje duše jednog pravednika u nebo za kojom vape griješnici (i ta dva detalja nema puna redakcija). Svršetak je sličan onom u tekstovima potpune redakcije: dijalog Kristov s grešnicima i oprost od muka: »... ot 9-toe godine sobote do prve godine ponedělka.«

Naša potpuna redakcija, vezana očito uz staroslavensku maticu, nema mnogo dodirnih tačaka s ovom kratkom redakcijom (l. 48a—49b Vinodolskog zbornika).

Tekst potpuno istovjetan s ovim iz Vinodolskog zbornika dolazi i u — oko stotinu godina mlađem — Grškovičevu zborniku. Radi upoređenja (koje može biti interesantno i kao primjer ritma jezične evolucije neliturgijskih spisa) donosim ovdje uporedo početak apokalipse iz oba kodeksa:

²⁹ Tekst o »opatu Makariju« u latiničkom »Životu sv. otaca« (cf. V. Premuda, *Starine* 40, str. 158) razlikuje se dosta od ovih glagoljskih.

Tekst iz Vinodolskog zbornika —
Arhiv JAZU sign. III a 15 (l. 34a i
dalje)³⁰

Hoćemo li pitati gdo e bil' na(i)prvi ki e prosil' da bi du(š)je iměle pokoi. To bē s(ve)ti p(a)v(a)l' tr' s(ve)ti Mihovil' arhanjel' ka bēhota š'la k' paklu zač' hotē b(og)l' t(a)ko da bi viděl' s(ve)ti P(a)v(a)l' m(u)ke p(a)kl(e)ne. I posla b(og)l' mihaila ar'hanj(e)la s Pavlom' da bi mu pokazal' grēšnike i nih' muke. Podobaet' n(a)m' br(a)t' boēti se m(u)k' p(a)klenih' i ljubiti krasoti raiske ke bēše ukazane b(la)ž(e)nomu p(a)vlu kada bēše v plti. Vze ga Mihail' arh(a)nj(e)l' tr' mu pokaza fun'domen't n(e)b(e)ski k(a)ko rēku vod'nu. I vidē on'dē b(la)ž(e)ni p(a)v(a)l' mēsto straš'no k'dē bēše s(vē)tlosti nere žalost' tr' vzdihanie. I bēše on'dē r(ē)ka og'ne(na) i ime mēstu tomu bēše mišlenie i t(a)koe³² vidē b(la)ž(e)ni Paval' pr(ē)d' vrati pak'lenimi drēva stoeća i v'sa og'nenā i grēšniki obešeni na nih' nēki nogami privezani nēki rukami. A niki nogami i r(u)kami a nēki za eziki višahu. A nēki za miš'ce a nēki za g'rla. I takoe vidē og(a)n' goreć na .g. str(a)ne raz'lič'nimi koluri i m'nozi grēš'nici v nem' gorehu. I v' onēh' mukah' mukah' mučahu se nēki gladom'. a nēki žeju a nēki zimu. A nēkih' č'rvi raz'jēdēhu . a nēki v' smradu a nēki v dimē³³. I v one m(u)ke metahu se d(u)še grēš'nih' ki ne bēhu svršili pokaēniē na z(c)mli buduće nēki se plaču a nēki gore a nēki išću s'mrti tre e ne obrētajū zač' duša nigdar' ne jumira. I bēše on'dē z'minē³⁴ ognen' imēe na vratu .č. glav' .č. ok' .č.

Tekst iz Grškovičeva zbornika —
Arhiv JAZU sign. VII—32 (l. 24b i dalje)

Hoćemo li pitati gdo e bil' naiprvi ki e prosil' da bi duše imeli pokoi to bi s(ve)ti pav(a)l' tr'e s(ve)ti mihovil' arhanel ka bihota pošla k paklu Zač' hoti b(og)l' tako da bi videl' s(ve)ti pav(a)l' muke paklene i posla (b(og)l' mihovila arhanela s pavlom' da bi mu pokazal' grišnike i nih' muke Podobaet' nam' boēti se muk' paklenih' i ljubiti krasoti raiske ke biše ukazane b(la)ž(e)nomu pavlu kada biše v plti vze ga mihovil' arhanel' tare mu pokaza fundament' nebeski kako riku ognenu³¹ ali vodenu i vidi ondi mesto strašno kadi ne biše svitlosti nere žalost' tare vz(d)ihanie I biše ondi rika ognena noseća plač' v'zno-šćago do neba ime mestu // (l. 25a) tomu vzmišlenie i takoe vidi b(la)ženi pav(a)l' pred vrati p(a)klenimi driva stoeća vsa ogniena i grišniki obišeni na nih' niki nogami privezani niki rukami niki za ezike višahu a niki za mišce a niki za grla I takoi vidi ogran' goru' na četire strane različnimi koluri i mnozi v nem' gorihu i va inih' mučahu se mnozi Niki gladom' niki žeju a niki zimu a nekih' č'rvi razēdihu a niki v smradu ležahu a niki v dimi. I va one muke metahu duše grišnikov' ke ne bihu stvorili pokaēniē na zemli budući niki se plaču a niki gore a niki išću smrti i ne mogu e naiti zač' duša ta nigdar' ne umira I biše ondi zmin' ognen' imie na vratu . Č. glav' . Č. ok' . Č. zubi i va vsakoi glavi biše edno oko i ed(a)n' zub' I ona oka bihu kako meči izoštreni i vsagda ziēše tare požiraše vse one duše ke onamo

³⁰ Ovaj tekstovni fragmenat iz Vinodolskog zbornika transliterirao sam prema rukopisu u skladu s principima izloženima u uvodu. Strohalovo čitanje tog, a i ostalih glagoljaških tekstova, u knjizi »Stare hrvatske apokrifne priče i legende« nedosljedno je, naime, i nedovoljno sistematično upravo u pogledu principa transliteracije (često izostavljanje oznake za poluglas, ^ i T prenosi se uvijek isto: kao apostrof, — je samo j i sl). Nisu rijetke ni netačnosti pri razrješavanju ligatura, ti tliiranih ili nečitkih pozicija, tako da na ovaj način transkribiran tekst ne pruža vjernu sliku originala, niti može poslužiti kao osnova za eventualnu naučnu rekonstrukciju protografa.

³¹ Ovo *ognenu* u Gršk. zb. očito je anticipacija jer se u rečenici niže spominje »rika ognena«.

³² U Strohalo pogrešno: ot' koc

³³ U Strohalo pogrešno: v tmē

³⁴ U Strohalo pogrešno: zmii

zub' i (v) v'sakoi gl(a)vě b(ě)še . a . oko
i . a . zub'. I ona oka bēhu kako meči
izoš'treni i v'sygdā ziše tre poziraše
vse one duše ke se onamo prinošahu. I
bēše ime zmiyu tomu partimunъ to se dē
plod'nikъ. I ot nega ishodi vs(a)ki zli
gad' č'rvī i kače i žabe i škorpīe i ku-
ščeri³⁵ i v'se zle živine ke v sebi čemer'
majū i vse ine zledi...

prinošahu I biše zmiyu tomu ime parte-
mun' to se hoče reći plodnik' i od' nega
ishode vsaki zali črvi i kače i žabe i
škorpie kuščere i vsake zale služiteli ki
se zlobu pašče i z gospodu nih'.

Nakon svega što je kazano u odnosu potpune glagoljske redakcije i ostalih tekstova Pavlove apokalipse (ili onih koji s njom imaju neke veze) izgleda mi da je, uz opću tvrdnju, prema kojoj je to tekst »identičan s onim u Tihonravova« (S. Ivšić op. c.) vrijedno istaći da je glagoljski tekst mjestimice mnogo jasniji i precizniji od Tih. (ili Tikv) i da se — što se iz varijanta vidi — u nizu vrlo značajnih detalja znatno približava srpskom tekstu iz zbirke Savostjanova (ovdje: Sav) čije varijante Tihonravov navodi uz svoje izdanje. Nisu tako malobrojni slučajevi da glagoljski tekst i Sav. zajednički odstupaju od teksta u Tihonravova.

To bi moglo, na izvjestan način, poslužiti kao osnova za pretpostavku i o zajedničkom predlošku ovog teksta nastalom rano, moguće na našem jugoistočnom području — u Makedoniji — otkuda je preko Bugarske, na liniji kretanja literarnih utjecaja jug — istok ovaj apokrif mogao dospjeti i u ruske rukopise. Makedonija je, naime, (što je svojevremeno utvrdio još V. Jagić³⁶) predstavljala izvor tekstova za Srbiju i Hrvatsku (Bugarska za Rusiju), a kao »prava kolijevka«³⁷ bogomilstva i »posebno plodno tlo«³⁸ za razvoj opozicionih (prema dvoru) i crkvenoreformnih kretanja ona je mogla biti područje na kojem je nastala ova apokrifna apokaliptička vizija jer: »Bogomilitě razprostranjavali i drugi po — dalečni na tēhnoto učenie apokrifi, vъ koito se opisvatъ nebesata ili se risuva poslēdnijatъ sōdъ, kato npr. »Apokrifnijatъ apokalipsisъ«, »Viděniěto na Metodija Patarski«, »Viděniěto Pavlovo.«³¹ (podv. E. H.) Ovaj apokrifni spis je — između ostalog, upravo zato što u njemu predstavnici oficijelne crkve od episkopa do popa i đakona, trpe najteže muke u paklu zbog svoje pokvarenosti i hipokrizije — stvarno morao biti bliz bogomilskoj opoziciji prema crkvenohijerarhijskom sistemu i njegovim socijalnim privilegijama.

³⁵ U Strohala pogrešno: guščeri

³⁶ Evangelium Dobromiri II, Wien 1898, str. 111.

³⁷ Historija naroda Jugoslavije, knj. I, Zagreb 1953, str. 292.

³⁸ Cf. citat Obolenskog iz studije »The Bogomils« u raspravi J. Hamma »Der Glagolismus im mittleren Balkanraum« (Die Welt der Slaven, 1956, god. 1, sv. 3) str. 266. i zanimljive navode autora o odnosu glagoljica — bogomilstvo u Makedoniji 10. stoljeća (ibid. 266—267).

³⁹ Jordan Ivanov, Bogomilski knigi i legendi, Sofija 1925, str. 57.

U svjetlu iznijetih činjenica postaje jasnom konstatacija H. Duensinga (op. cit. 539.) koji s punim pravom, kao dobar poznavalac ove problematike, tvrdi: »Vor allem bedarf die slavische Überlieferung einer eingehender Untersuchung.« Dakako, da je na osnovu literature o slavenskim tekstovima koju on navodi (poznate bibliografije Bonwetscha i Jacimirskog i novije, Konusov — Pokrovskaja: Opisanie rukop. otdel. biblioteki A. N. SSSR sv. IV 1951. Moskva — Lenjingrad) morao doći do zaključka da je slavenska Pavl. ap. sačuvana »in bester Form in altrussischer Überlieferung«, jer nije znao za postojanje ove pune glagoljske verzije apokrifa koja, kao što je pokazano, u mnogočemu nadopunjuje ruski tekst Tih. (a mjestimice ga tačnošću prijevoda i tečnim stilom premašuje). Time je proširena mogućnost rekonstrukcije vjerojatno grčkog predloška slavenskih tekstova, jer je poznato da je grčki arhetip ove apokalipse sačuvan u skraćenom obliku nasuprot opširnom i potpunom latinskom tekstu.

Zusammenfassung

DIE GLAGOLITISCHE VERSION DER VOLLSTÄNDIGEN REDAKTION DER VISION DES APOSTELS PAUL AUS DEM OXFORDER KODEX MS. CAN. LIT. 414

Eines von den bekanntesten Werken der apokryphen Apokalyptik *Die Vision des Apostels Paul*, dessen griechischer Archetypus im IV Jh entstand, wurde schon sehr früh in der sirischen, koptischen, armenischen (sogar in der arabischen) Version verzeichnet. Später wurde es von mehreren europäischen mittelalterlichen Literaturen aufgenommen und fand auch Platz in den slavischen (cyrillischen und glagolitischen) Manuskripten. Die dramatischen Akzente dieser Vision des Gerichtes über menschliche Seelen, der Höllenqualen und des Paradieses, die den Geist des mittelalterlichen Menschen so stark erregten, waren auch dem Genius Dantes nicht fremd (*Inferno* II, 28—35). Die cyrillischen Versionen der vollständigen Redaktion dieses Apokryphes wurden (ohne den textologischen Apparat) von N. Tihonravov (der russische Text aus dem XV Jh mit Varianten aus einem serbischen Manuskripte) und B. Angelov (der bulgarische Text aus dem Manuskripte von Tikveš) herausgegeben.

Aus dem Gebiete der kroatischen glagolitischen Literatur wurde bisher nur eine *kurze* Version (die nach einer lateinischen Vorlage entstand) aus dem Vinodolski Zbornik (XV Jh) von R. Strohal (»Stare hrvatske apokrifne priče i legende«, Bjelovar 1917, 32—36) veröffentlicht. Das literarische Repertorium der glagolitischen nichtliturgischen Texte kannte, indessen, auch die vollständige Redaktion dieses Apokryphes, worauf schon im J. 1930. Ivšić im Sveslavenski Zbornik aufmerksam machte. Der Text wurde nur in einem einzigen Kodex d. h. in einem Sammelwerk der Bodleianischen Bibliothek in Oxford (Ms. Can. lit. 414) aufbewahrt. Obwohl die stilistischen Merkmale der glagolitischen Sammelwerke textologisch, sprachlich und stilistisch bisher meistens unerforscht geblieben sind, stellen sie eine besonders wichtige thematische Formation in der kroatischen mittelalterlichen Literaturerzeugung dar. Der Kodex von welchem hier die Rede ist wurde wahrscheinlich in den ersten Dezenien des XV Jh in Lika für den Priester Mihalj Sultić geschrieben. Die Handschrift, welche Eigentümer wechselte fand sich zuletzt in den Händen von I. Fugošić aus Vrbnik, und im XVIII Jh beim Archidiakon von Osor M. Sović (dem Übersetzer der »Slavischen Grammatik« von M. Smotricki), welcher die Handschrift A. Fortis schenkte.

Dieser glagolitischen Text der vollständigen Redaktion der Apokalypse des Apostels Paul wird hier mit lateinischen Buchstaben veröffentlicht. Dem Text wird der textologische Kommentar und die Varianten der cyrillischen Repräsentanten der vollständigen Redaktion (d. h. nach den Texten die von Tihonravov und Angelov veröffentlicht worden sind) sowie auch die Gleichstellung mit den Texten der kurzen Redaktion hinzugefügt. Diese kroatisch-glagolitische Version ist mehrfach interessant nicht nur als der einzige erhaltene Text der vollständigen Redaktion in der alten kroatischen Literatur, sondern auch deshalb weil diese Version — als Abschrift einer älteren Vorlage — sehr gut die originelle kontextuelle Struktur bewahrt hat. Sie vervollständigt ausserdem auf vielen Stellen die russische Version die bisher als der beste Repräsentant des slavischen Protographes dieser apokryphen Schrift (H. Duensing) galt. Durch eine gegenseitige Vervollständigung mit übrigen Versionen erleichtert dieser glagolitische Text das Verständnis der unklaren Stellen und schafft auf diese Art und Weise eine reelle Grundlage für eine eventuelle Rekonstruktion der Urtexte dieser Schrift in der altslavischen Sprache. Der Autor weist besonders darauf hin, dass der glagolitischen Text auf einer grösseren Anzahl der Stellen (auch in den Einzelheiten) mit dem serbischen Texte aus der Sammlung Savostjanovs (welcher von Tihonravov in seiner Ausgabe der russischen Version herausgegeben wurde) übereinstimmt; manchmal weichen sogar beide Texte von den einzelnen kontextuellen Stellen in der russischen Schrift ab. Dies könnte vielleicht als Grundlage für eine Vermutung, dass die kroatisch-glagolitische Version mit der serbischen eine gemeinsame Vorlage gehabt hätte, dienen. Ausser der textologischen Analyse und dem Vergleiche der bedeutendsten erhaltenen Texten dieses Apokryphes verzeichnet der Autor identische oder ähnliche Stellen aus anderen apokryphen Apokalypsen (slavische Texte), die die Gestaltung des Inhaltes und der Komposition der Vision des Apostels Paul beeinflussen konnten.